

GRUNDLAGD 1876 AV C. G. ESTLANDER

2017
ISSN 0015-248X

KULTUR EKONOMI POLITIK

Redaktion

Jutta Ahlbeck
Ansvarig chefredaktör
Freja Rudels
Redaktionssekreterare

Redaktionsråd

Martina Björklund
Mats Börjesson
Pekka Kettunen
Nina Kivinen
Else-Britt Kjellqvist
Bengt Kristensson Ugglå
Tage Kurtén
Kristina Malmö
Sverker Sörlin
Ulrika Wolf-Knuts

Utgivare

Föreningen Granskaren r.f. Åbo
Ordförande Pia Maria Ahlbäck
Jutta Ahlbeck
Margrét Halldórsdóttir
Carina Gräsbeck
Jonas Lagerström
Hanna Linberg
Ann-Charlotte Palmgren
Julia Tidigs

Formgivning

Oy Graaf Ab

Tryckning

Oy Nordprint Ab

Kontakt

Redaktionen: finsktid@abo.fi
Prenumerationer: pren-finsktid@abo.fi

Mer om oss

www.abo.fi/public/finsktidskrift
Instruktioner för skribenter: www.abo.fi/public/finsktidskriftinstr
Om prenumerationer: www.abo.fi/public/finsktidskriftpren

Bidragsgivare

Svenska Litteratursällskapet i Finland, Svenska Kulturfonden,
Föreningen Konstsamfundet, Kulturfonden Island-Finland, Wil-
liam Thurings Stiftelse, Kommerserådet Otto A. Malms Dona-
tionsfond, Waldemar von Frenckells stiftelse

Innehåll 2/2017

<i>Chefredaktör Jutta Ahlbeck</i>	
Språk som verklighet, moral och kärlek	5
Kollegialt granskade artiklar	
📄 <i>Anna Möller-Sibelius</i>	
”Futurum, Futurum, varför har du övergivit mig!” Kristen diskurs i Lars Huldéns tidiga poesi	7
Essäer	
<i>Hannes Nykänen</i>	
Konst versus moral: ett gränskrig?	29
<i>Lars Bergquist</i>	
Ett litterärt triangeldrama. Greta Knutson, Tristan Tzara & René Char	37
<i>Per Olof Sjöstrand</i>	
Norden och Ryssland under vikingatiden	53
Granskaren	
<i>Camilla Nordberg</i>	
Nya perspektiv på migrationen från väst. Svenska medborgares etniska gränsdragningsprocesser i Helsingfors	65
<i>Bert Rudels</i>	
Fängslande vetenskapshistoria	68
<i>Olivia Ekman</i>	
Med marginaliserade yrkeskvinnor i fokus	72
<i>Mia Österlund</i>	
Strövtåg i samtidslitteraturens terräng	75
<i>Christian Braw</i>	
Mannerheim – Finlands trumfkort	77

Språk som verklighet, moral och kärlek

Våren är här och med den årets andra nummer av *Finsk Tidskrift*. Detta nummer ger inblickar i kristna litterära diskurser och konstens moraliska dilemma, därtill får vi läsa om ett spännande kärleksdrama i parisiska avantgardekretsar samt om relationerna mellan Norden och Ryssland under vikingatiden.

I den kollegialt granskade artikeln utforskar litteraturvetaren Anna Möller-Sibeliuss Lars Huldéns tidiga poesi från 1950-60-talen och dess förhållande till den kristna traditionen utgående från Norman Faircloughs diskursbegrepp. Möller-Sibeliuss pekar på hur dikterna återger kristendomen som kollektivt fenomen och språklig referensram. Huldén både imiterar och parodierar den kristna traditionen och framställer den som en diskurs, anpassad till den sekulariserade människan i en vänsterideologisk samtid. Huldéns parodierande imitationer av bibel-, psalm- och kyrkohandbokstexter betraktar Möller-Sibeliuss som kritiska och etiska reflektioner kring språkets centrala roll för människans verklighetsförståelse.

Essäavdelningen inleds med filosofen Hannes Nykänen som diskuterar relationen mellan konst och moral. Enligt Nykänen drivs filosofin av två motsatta impulser: förståelsen för moral och benägenheten att förneka denna förståelse. Människan vill t.ex. ofta uppfatta konst och moral som två skilda områden på samma sätt som ekonomi och konst. Enligt Nykänen råder det missförstånd angående moral, något som avspeglas i konsten som reproducerar kollektiva förträngningar. Slutsatsen blir att konst och moral inte kan åtskiljas från varandra.

Ett litterärt triangeldrama mellan Greta Knutson, Tristan Tzara och René Char står i fokus hos författaren Lars Bergquist. Bergquists samtal med Knutson, Chars brevsamling och Bergquists översättningar av Chars diktning ligger till grund för essän. Den svenska bildkonstnären och poeten Knutson, gift med avantgardepoeten Tzara, hade ett förhållande med Char, en av den franska modernismens mest framstående poeter. Relationen och dess dramatik kan utläsas ur Chars diktsamling *Le visage nuptial* (1938) och ur privata brev.

Vikingatidens Norden och Ryssland behandlas av historikern Per Olof Sjöstrand. Under den nordiska vikingatiden cirka 750–1100 förflyttade sig många nordbor österut och kom att kallas "ruser" och "varjager". Sjöstrand dokumenterar en historia som få av oss känner till, bl.a. det omfattande handelsutbytet mellan Kiev och Konstantinopel där nordbor spelade en central roll, och hur såväl rusiska furstar som bysantinska kejsare gärna anställde varjager/väringar, d.v.s. skandinaviska krigare.

Nästa nummer är det årligen återkommande litteraturnumret som omfattar översikter av fjolårets finlandssvenska utgivning av prosa, poesi och barnlitteratur samt essäer och recensioner av aktuella litteraturvetenskapliga verk. Litteraturnumret utkommer till midsommaren.

Redaktionen önskar sina läsare en fin fortsättning på våren.

Jutta Ahlbeck

Åbo, mars 2017

Kollegialt granskade artiklar

✎ ”Futurum, Futurum, varför har du övergivit mig!”

Kristen diskurs i Lars Huldéns tidiga poesi

Anna Möller-Sibelius

För trolösa

Lars Huldén hör till de få finlandssvenska poeter som har en relativt stor läsekrets och vars diktböcker redan tidigt i hans författarskap såldes slut (Andersson 1966, Widén 1976). Claes Andersson skriver i en recension av hans diktsamling *Enrönnen i Vasabladet* den 14 oktober 1966 att Huldén torde vara den poet i Svenskfinland som bäst illustrerar:

den positiva möjligheten att verkligen nå fram till nya läsarkategorier genom att skriva lättfattligt, genom att damma av diktens högdragna musa och injicera vardagsspråk i hennes blå ådror – allt detta utan att dikten förlorar en tum i sin förmåga att levandegöra t.o.m. ytterst komplicerade tillstånd och själsrörelser.

Huldéns popularitet är intressant i sig men den är också en viktig omständighet att känna till när man diskuterar hans förhållande till den kristna traditionen. Det finns många ingångar till hans poesi men de kristna elementen kan fungera som en lämplig startpunkt,

för den som läser igenom hans tidiga poesi kan knappast undgå att fästa sig vid detta tämligen uppseendeväckande inslag.

Karl-Johan Hansson nämner i ett publicerat föredrag tre större arbeten av Huldén från 1980-talet som bygger på bibliska teman: oratoriet *Tomas*, diktsamlingen *Judas Iskariot samfundets årsbok* och kyrkospelet *Jona*. Det finns enligt honom flera gemensamma drag hos Tomas, Judas och Jona. De är alla udda figurer i Bibeln, de tvivlar på sitt gudomliga uppdrag, de brottas med sanningsfrågan och gudsbilden. Hansson frågar sig om det är en tillfällighet att just dessa fångslar Huldén (Hansson 2001, 38). Hans slutomdöme blir att Huldén i sitt författarskap snarare döljer än avslöjar sin religiösa hållning, men att det finns en varm förtröstan på något högre och bättre, liksom en stor skepsis inför överdriven trosvisshet (Hansson 2001, 42). I Inga-Britt Wiks intervjubok med författaren, *Strövtåg i ordsbogen*, säger Huldén att han gärna skriver med religiös inspiration eller åtminstone utgående från religiösa källor utan att för den skull betrakta sig som religiös: ”Jag har ingen övertygelse, det är den enda övertygelse jag har” (Wik 2002, 120). Samma dubbelhet i attityd finns i hans verk *Psalmer för trolösa kristna* (1991), som består av psalmtexter och melodier, där Huldén själv står för några av tonsättningarna. En av psalmerna, ”Andlig visa”, som börjar med raderna ”Jag har ett hem, ett ljuvligt hem. / Jag är på vandring dit” med musik av Kaj-Erik Gustafsson, har blivit mycket omtyckt och ingår numera i den finländska evangeliska lutherska kyrkans psalmbok som nr 584.

Den som har socialiserats in i en luthersk tradition, i vilken religiositet framför allt är en individuell andlig erfarenhet, ställer lätt ”fel” frågor till Huldéns kristna dikter av ren slentrian. Fel så till vida att ett djuplodande subjektivt-existentiellt perspektiv är mindre fruktbart än ett som tar fasta på religiositet som form, yttre handlingar och språklig tradition. Det är frågor kring kristendomen som kollektivt fenomen och språklig referensram som är det väsentligaste i hans kristna dikter. Detta är min tes och jag säger det inte i polemik mot någon, för forskningsfältet ligger tillsvidare tämligen orört, utan snarare utgående från en föreställning om vilket slags läsning som kunde ligga förledande nära till hands. Min beskrivning är förvisso karikerad, för egentligen samverkar det formella och språkliga naturligtvis med det existentiella, men

genom att försöka hålla dessa i sär och framför allt, så att säga, ta det ”yttre” före det ”inre” tror jag det är lättare att påvisa Huldéns särskilda kvaliteter. I förordet till *Psalmer för trolösa kristna* skriver han beträffande de tilltänkta mottagarna så här:

De flesta medborgare i republiken Finland firar jul, påsk och midsommar och är på det sättet delaktiga av den kristna traditionen på ett mer eller mindre okristligt sätt. De gifter sig ibland och låter i regel begrava sig, men är inte alltid intresserade av den kristna läran. Kanske bl.a. de medborgarna hittar någonting användbart i det följande.

Men det går också bra att bara läsa och nynna och fundera för sig själv.

(Huldén 1991, 7-8)

När Huldén ska ta ställning till människors religiositet tar han fasta på yttre faktorer. Frågan betraktas ur ett markerat kollektivt och specifikt samhälleligt perspektiv (”medborgare i republiken Finland”) och fokuserar på människors faktiska beteende kring högtider och centrala livshändelser. Han gör antagandet att det för många inte ligger någon desto större övertygelse bakom deras utövande av kristna traditioner, men i hans avslutande inbjudan att ”nynna och fundera för sig själv” finns en respekt för den subjektiva andliga upplevelsen och möjligheten att knyta an till traditionen utan att förväntas omfatta den kristna dogmatiken. Läsaren får vara ”trolös”, Huldén är det själv. Psalmerna innebär ett återbruk av traditionens material, anpassat efter en sekulariserad modernitet. Som ett motto för *Psalmer för trolösa kristna*, placerat före förordet, står dikten ”Grusisk september”, som tidigare publicerats i samlingen *Island i december och andra resedikter* (1976). Dikten kommer av allt att döma mycket nära den biografiska författarens eget förhållningssätt till religiösa bekännelser:

Kyrkornas läror är många.
Jag har ingen bekännelse.
Blott att i katedralen
Svetitskhoveli,
Den fem gånger förhärjade,
där av prakten återstår endast rester,
men där tunna vaxljus stilla brann

en septemberdag 1973,
blott för att jag där fick en längtan
att tända ett ljus
för någonting,
för någonting,
jag vet inte för vad.
För någonting.

(Huldén 1976, 37)

Det är ett ställningstagande för den religiösa ritualen och handlingens symbolik (att tända ett ljus i en kyrka) och för dess obestämda koppling till innebörd och avsikt. En plötslig längtan uppstår i en miljö, där möjligheten att utföra en religiöst kodad handling bjuds. Den specifika kyrkan (en katedral i Svetitskhoveli i Grusien d.v.s. nuvarande Georgien) är relevant såsom konkreta fakta är relevanta för att individen ska kunna orientera sig geografiskt, historiskt och kulturellt (Stalin var född här, t.ex.), men vilken trosinriktning kyrkan representerar spelar andligt sett ingen roll för diktens besökare, lärorna "är många". Det viktiga är att jaget tänder ett ljus. Det är en distinkt och enkel akt, vars ovissa semantik utgör diktens huvudtema, förstärkt genom de avslutande upprepningarna som närmar sig det ordlösa.

Ofta i Huldéns poesi behandlas det kristna inslaget dock mindre som ett existentiellt fenomen och mera som språkbruk och diskurs - vilket visserligen kan ha existentiella implikationer, men tågordningen är väsentlig. Syftet med denna artikel är att visa hur Huldén i sin tidiga poesi från 1950-60-talen imiterar och parodierar den kristna traditionen och framställer den just som ett språkligt stoff och som en diskurs; och att han därigenom lyckas göra det som blivit klichéer levande och tänkvärt igen och anpassat för den sekulariserade, senmoderna människan. Med avgränsningen till den tidiga diktningen vill jag också antyda att hans bearbetningar av det kristna materialet kan kopplas till en traditionsbrytande vänsterideologisk samtid.

Låt oss börja med en dikt ur *Speletuss*:

En ny påminnelse
gavs mig i dag
då jag såg min paletå
ligga livlös på golvet
med brusten hängare,
en ny påminnelse
att inte stoppa så mycket
skräp i fickorna.

(Huldén 1961, 55)

Dikten anspelar på en gudstjänstliturgi som var allmänt bekant vid diktens tillkomst, nämligen det moment då prästen meddelar vilka församlingsmedlemmar som har avlidit. Enligt anvisningarna i *Evangelii- och bönebok med därtill hörande stycken för den evangelisk-lutherska kyrkan i Finland* (antagen 1913 och i bruk i flera decennier framöver) ges följande förslag till ordalydelse: ”En ny påminnelse om vår dödlighet har Herren Gud givit oss, då han enligt sitt allvisa råd ifrån detta liv behagat hädankalla följande medlemmar av denna församling” o.s.v. (1932, 479). Diktens allusion tillsammans med beskrivningen av den besjälade men nu livlösa paletån på golvet förleder läsaren till en metaforisk läsning och skapar förväntningar om att dikten ska utmynna i en variation på det religiöst och lyriskt sett centrala motivet med människans förgänglighet. Den humoristiska poängen och överraskningseffekten kommer av att sensmoralen visar sig vara så pass icke-metafysisk och faktiskt gälla den konkreta paletån.

Huldén menar själv att han alltid närmar sig religiösa ämnen i pastischens form och att han fångas av den kristna traditionens naivistiska bilder och föreställningar (Wik 2002, 75). I debutsamlingen *Dräpa näcken* (1958) skildras en kyrkbrand med verklighetsbakgrund: kyrkan i Gamlakarleby brann ner under trettondagsmorgonen 1958 – Huldén bodde under några år på femtiotalet i staden, där hustrun var uppvuxen (Wik 2002, 61, 75). I dikten spelar Gud Fader orgel, Den Heliga Ande trampar bälgen och Jesus förmodas vara den som vänder bladen. ”Brandmännen voro mycket förskräckta.” heter det med en språklig konstruktion

som imiterar episoden i julevangeliet, där ängeln uppenbarar sig för herdarna för att förkunna att en frälsare blivit född (Huldén 1958, 33).¹ I *Spöfågel* kan mannen som sitter och väntar på sin tur i bilbesiktningsskön känna sig lugn: ”Ty intet ont skall vederfaras mig, / som var på service i går.” (Huldén 1964, 24). Fraser ur Bibeln används i profana, vardagliga sammanhang på ett sätt som gör att kollisionen känns av och lockar till skratt. Överhuvudtaget spelar Huldén med det som kunde kallas en ”kristen diskurs”, men han gör mycket mera än att bara åstadkomma munterhet.

T.ex. Norman Fairclough använder begreppet diskurs dels för språkbruk i bemärkelsen social praktik (något som både är konstituerande och konstituerat) och dels som ett sätt att tala och ge betydelse åt upplevelser utifrån ett bestämt perspektiv, såsom nyliberal diskurs, miljödiskurs, marxistisk diskurs (Fairclough 1995, 135; Winther Jørgensen & Phillips 2007, 72). Diskursanalys är ett omfattande teoretiskt och tvärvetenskapligt forskningsområde på socialkonstruktivistisk grund, som sedan 1980-talet varit i ropet. Gemensamt för de olika synsätten inom diskursanalys, som t.ex. kan ha sin tyngdpunkt på lingvistik, sociologi, psykologi eller en kombination av dessa, är enligt Vivien Burr fyra premisser. För det första en kritisk inställning till självklar kunskap, d.v.s. verkligheten är inte omedelbart tillgänglig utan endast genom våra kategoriseringar. För det andra historisk och kulturell specificitet, med vilket menas att vår världsbild och identitet är kontingenta, de skulle vara annorlunda i en annan miljö och tid. För det tredje samband mellan kunskap och sociala processer – kunskap uppstår i social samverkan och i kampen om tolkningsföreträde. Och, slutligen, samband mellan kunskap och social handling eller m.a.o. den sociala konstruktionen av kunskap och sanning får konkreta sociala konsekvenser (Burr 1995, 2-5).

Det är i hög grad ett sådant perspektiv man möts av i Huldéns tidiga diktvärld, även om den socialkonstruktivistiska teoribildningen är ett senare fenomen. Man kan fråga sig hur det kan komma sig – hade han med sin bakgrund som språk- och litteraturforskare en särskild intuition för de kulturella processer och vetenskapliga diskussioner som under 1960- och 1970-talen

1 Se Luk. 2: 8–20.

skulle medföra ett skifte från strukturalism till poststrukturalism? Var det något slags gemensamma idéhistoriska erfarenheter som vid denna punkt i moderniteten t.ex. gjorde att Michail Bachtins betoning av litteraturens dialogiska och kontextuella karaktär slog igenom, som fick Roland Barthes att orientera sig från verket till texten och Julia Kristeva att lansera begreppet intertextualitet – och som fick en finlandssvensk poet och språkprofessor att demonstrera muntlighet, socialt samspel och polyfoni i sin lyriska praktik? Detta kan man endast spekulera i, men för att beskriva det som Huldén de facto gör i sina dikter behöver man snarare blicka framåt än bakåt.

När Huldén som poet behandlar ämnen såsom kristendom och hembygd, när han bygger på en muntlig, folklig tradition och undviker ett modernistiskt uttryck har han ändå kunnat uppfattas som ”gammalmodig”. Åsa Stenwall skriver:

Som poet avviker Lars Huldén från det ganska starkt självbespeglade draget som funnits i finlandssvensk poesi allt sedan modernismens försök att skapa ett självuttryck. I en tid när stor konst anses gå via introspektion, och inre resor i det egna psyket lärs ut på skrivarkurser och författarutbildningar, känns Huldéns skygghet en smula gammalmodig. Och samtidigt kan det vara befriande i en i övrigt rätt subjektiverad kultur.

(Stenwall 2006, 90)

Stenwalls resonemang tar fasta på ett väsentligt drag, men jag menar att slutsatsen borde vara den omvända. Huldén är före sin tid, han är modernare än den samtida finlandssvenska modernismen, vilket inte är så konstigt eftersom det modernistiska uttrycket vid 1950-talet definitivt förlorat sin avantgardistiska funktion i finlandssvensk poesi (se Möller-Sibeliuss 2015). Han inte bara banar väg för en poetisk förnyelse som den vänsterradikala finlandssvenska tidskriften FBT (utgiven under åren 1965-68) med Claes Andersson i spetsen tacksamt för vidare, utan förebådar också ett tänkesätt som skulle slå igenom inom lingvistisk och samhällsvetenskaplig teori ett par decennier senare.

För att åskådliggöra detta är ett flertal specifika teoretiska utgångspunkter tänkbara, fältet är stort och komplext. Min avsikt är emellertid inte att tillämpa en teori på Huldéns dikter utan

endast att använda några begrepp för att ge en riktlinje åt mitt resonemang och få fram det väsentliga om hans sätt att hantera det kristna stoffet. Jag nöjer mig därför med en medveten förenkling; en kort presentation av några begrepp hos Fairclough. Han har i sin s.k. kritiska diskursanalys utarbetat en tredimensionell modell som består av text, diskursiv praktik (processer kring textproduktion och textkonsumtion/-tolkning) och social praktik. Den sistnämnda avser den bredare sociala praktik som den kommunikativa händelsen är en del av, institutionella och organisatoriska omständigheter (Fairclough 1992, 4; Winther Jørgensen & Phillips 2007, 74). Alla tre aspekter samverkar och är bestämmande för varandra. För Fairclough är intertextualitet ett centralt begrepp (liksom för många andra, se t.ex. Viikari 1991); texter är historiska i bemärkelsen svar på och omformningar av tidigare texter. De bygger vidare på de kedjor av språklig kommunikation som föregått dem själva, det går inte att börja om från början (Fairclough 1992, 84-85). Interdiskursivitet är ett annat centralt begrepp, vilket innebär att olika diskurser artikuleras inom och mellan olika diskurser och genrer (Fairclough 1995, 135). Begreppen är kopplade till förändring, och genom att analysera intertextualitet och interdiskursivitet får man en inblick i sociala och kulturella förändringsprocesser (Fairclough 1992, 1). Detta utgör en utgångspunkt för mitt fortsatta resonemang, men mera som inspirationskälla än som tillämpad modell.

Jesusdikter

Låt oss se på en annan dikt ur samlingen *Speletuss*:

Fariseerna och de skriftlärd
satt på ett trottoarkafé
och drack läsk.
Och Jesus gick där förbi.
Vet du vad? frågade de Honom.
Nej, svarade Han.
Å, Han vet icke vad
vi vet!
Hvad veten I då, sporde J.

Spitustsittu ha boi i astu
stsithusknutn.
Det vet jag väl, sade Frälsaren
och vandrade tungt vidare.

(Huldén 1961, 28)

Det finns en verklighetsbakgrund även till denna dikt, Huldén tecknade upp historien i *Esse* på 1950-talet. Prosten kom till ett läsförhör och bland de församlade fanns en liten flicka som han lyfte upp. Han frågade, såsom vuxna brukade fråga barn: ”Vad vet du då min lilla flicka?”. Hon svarade: ”Spitustsittu ha boi i astu stsithusknutn.” (Sädesärlan har bo i hörnet av grannens utedass). Huldén nämner att han fått kritik av vissa äldre personer för att Jesus i hans dikt borde ha blivit glad och inte reagerat som han gjorde, genom att tungt vandra vidare. ”Han hade ju om någon sinne för barnen, och den kritiken ligger det väl någonting i. Jag är kanske lite orättvis mot Frälsaren här, men det har jag varit andra gånger också.” (Wik 2002, 84). Kommentaren visar att Huldén själv och vissa av läsarna uppfattade att samtalet i dikten utspelade sig mellan barn och Jesus. Drickandet av läsk och sättet att kommunicera pekar också i den riktningen men i övrigt är det inte självklart att läsaren i fariséerna och de skriftlärda utan bakgrundsupplysningar urskiljer just barnen – de religiösa auktoriteterna, som Jesus i Bibeln anklagar för skenhelighet och härklyveri verkar ha föga gemensamt med spontant uppsluppna barn. Men en poäng i Huldéns dikt är, tror jag, just att pröva vad som händer med samtalsdynamiken och språkspelet när roller och repliker kastas om och fördelas på oväntade sätt.

Dikten laborerar med två huvudsakliga diskurser: den bibliskt högstämnda och den folkligt dialektala. Eller egentligen med tre, om man räknar den ”neutrala” standardsvenska som används i de inledande och avslutande replikerna (”Vet du vad?”, ”Nej.”, ”Det vet jag väl.”). Det är fråga om en manifest intertextualitet genom att både personer och språk anspelar på Bibeln. Det är också fråga om en interdiskursivitet, där diskurser från olika sfärer och med olika stilnivåer blandas. Med en annan term kunde man säga att fariséerna och de skriftlärda kodväxlar mellan standardsvenska,

ålderdomligt bibelspråk och österbottnisk dialekt, Jesus mellan standardsvenska och bibelspråk. Julia Tidigs förklarar begreppet ”kodväxling” i sin avhandling *Att skriva sig över språkgränserna* som en språkblandning eller ett inskott av främmande ord och fraser i textens huvudspråk. Termen har utvecklats med tanke på språkväxling i mänskligt tal, men har sedan mitten av 1970-talet använts i forskning om litterär flerspråkighet. Kodväxling förutsätter olika språkliga koder som det växlas mellan men dessa behöver inte vara formellt erkända språk – de kan också vara dialekter. Vissa forskare inkluderar även stilskifte i begreppet kodväxling (Tidigs 2014, 48).¹

I Huldéns dikt vill fariséerna och de skriftlärdade sätta Jesus på prov, på ett spefullt sätt. Först ställer de en retorisk fråga, som främst har en kontakttagande karaktär (”Vet du vad?”). Det sakliga svaret (”Nej.”) bemöts först med en kraftig stilhöjning i talet (övergång till bibelspråk), sedan med en kontrasterande stilsänkning (övergång till dialekt), som dessutom möjligen förmodas vara obergriplig för mottagaren. Den spexartade kommunikationen är Jesus delvis med på. Kodväxlingen, som ”fariseerna och de skriftlärdade” initierar hakar Jesus faktiskt på: ”Hvad veten I då?”. Han deltar alltså i den ironiska imitationen av sitt eget sätt att tala i den gamla bibelöversättning från 1917 som länge hade varit i användning av den lutherska kyrkan på svenska i Finland vid diktens utkomst. Därigenom synliggörs diktgestaltens textuella karaktär och de många språkliga och tidsmässiga övergångar som ligger mellan den verkliga, historiska personen och traderingens avlagringar.

En av effekterna i Huldéns dikt består i ”överraskningen” att dialekten inte vållar Jesus något huvudbry – det är en överraskning som inte är av kognitivt eller logiskt slag utan som kommer sig av språkvanor och -normer. Att Jesus talar svenska ”känns” normalt eftersom Bibeln varit tillgänglig i svensk översättning sedan reformationstiden med Gustav Vasas Bibel 1541, men Jesus brukar inte tala dialekt och bibeltexter brukar inte vara skrivna på dialekt. Det är en brist som Huldén för övrigt bidragit till att

1 Tidigs själv föredrar dock begreppet ”flerspråkighet” framför ”kodväxling”, eftersom det senare enligt henne riskerar att ”naturalisera en syn på språk som avskiljbara helheter”. En sådan syn implicerar ett slags ”enspråksnormativitet” och Tidigs vill hellre betona mångfald och en problematisering av både ”inom- och mellanspråklig variation” (Tidigs 2014, 48).

avhjälp; hans översättning av julevangeliet till Munsalamål har blivit så populär att den sedan 1999 läses upp varje jul i Munsala kyrka (Ivars 2001, 10–11). Den allvetande frälsaren som i Huldéns dikt visar sig förstå österbottnisk dialekt blir inte heller förvånad över upplysningen att sädesärlan har byggt bo i grannens utedass. Men vid det laget i replikföringen har leken tagit slut för hans del, vilket övergången till standardsvenska markerar. Fariséernas och de skriftlärdas avsikt att spela honom ett verbalt spratt lyckas inte och det verkar som om Jesus sedan får annat att tänka på, när han ”tungt” vandrar vidare. Diktarrösten ger också sitt bidrag till språkleken: ”sporde J.” Det ålderdomliga verbvalet istället för ”frågade” tillsammans med den tämligen obibliska förkortningen ”J.” som en lite vårdslös, modern variation mitt bland alla ironiskt värnadsfulla versaler i Han, Honom, Frälsaren är i linje med hållningen hos diktens aktörer.

Diktsamlingen *Enrönnen* innehåller särskilt många intressanta dikter vad gäller den kristna traditionen. Alla följande exempel hämtas därifrån. Huldén drar sig inte för att vara blasfemisk, t.ex. i en diktsvit om Jesus på korset skriver han så här: ”Futurum, Futurum, / varför har du övergivit / mig!” (Huldén 1966, 71). Dikten låter förstå att detta är en följdriktig slutreplik för den som haft framtiden som gud: ”att bli någonting. Att vara / någonting låg inte för honom.” (Huldén 1966, 71). Nalle Valtiala kallar detta för en ”filologisk Kristusinkarnation”; Sven Willner reagerar på samma språkliga aspekt och framhåller att det är fråga om en ”konkretisering och gudomliggörande av ett grammatiskt begrepp” – båda finner i sina recensioner Huldéns grepp verkningsfullt (Valtiala 1966; Willner 1966). I följande dikt i samma svit fortsätter författaren sitt omformuleringsprojekt genom att låta Jesus säga något annat än det som kanoniserats:

Jag har.. alltid..., hoppats
 .. att få., ... göra., ett.,
spex,,,
 Och nu...
 ,. är det.,,
 full,, bordat,, ,

flämtade profeten
innan han gav upp andan.

I helvetet är en stor glädje.

(Huldén 1966, 72)

Den hädiska omdiktningen av Jesu legendariska ord på korset modereras dock av att Huldén själv dras så starkt till spexet och identifierar sig med det. Också när han talar om hur viktiga sammanhang i allmänhet är och vad hemgården i synnerhet betyder för hans del hänvisar han till en Charlie Chaplin-film. I en scen råkar Chaplin trampa i ett tuggummi och kan inte komma loss, och i detta ser han en parallell till sig själv: ”Jag har trampat i min hemgårds tuggummi, där håller jag mig och där finns tillräckligt med sammanhang att upptäcka.” (Wik 2002, 92). I samma samling där ovanstående dikt om Jesus ingår handlar den avslutande dikten betecknande nog om ”Clownen Cleppo”: när han skrattar, skrattar alla med. När han gråter, skrattar alla med. När han skriker, skrattar alla med. När han traskar ut, traskar alla ut. (Huldén 1966, 84). Steget mellan skämt och allvar är inte långt i Huldéns diktvärld. Ulla Olin kallar Huldéns humor i en recension av *Enrönnen* för ett skyddsnät. Till detta genmäler Huldén i intervjuboken:

Det kan väl vara riktigt att den är ett skyddsnät. I varje fall om man tänker sig de här dikterna insatta i en kommunikationssituation, så är humorn ett slags smörjning, ett slags olja som underlättar kommunikationen. Jag tänker nu på humorn i byumgänget, som jag fortfarande är rätt präglad av. När man möts säger man gärna någonting lite skojigt. Det är lättare på det sättet än att gå direkt in på skatteproblemen eller vilka problem det är som alla har. (Wik 2002, 111)

Han säger också apropå den frekventa karakteristiken av honom i recensionerna som ”underfundig” och humoristisk att han tröttnat på den. Humorister är i grund och botten väldigt allvarliga, menar han. ”Det drabbande uttrycket är i och för sig lustbetonat, och det kan hända att man förväxlar det drabbande uttrycket med humor.” (Wik 2002, 111).

Som forskare är Huldén bl.a. expert på Bellman och redan under 1960-talet publicerar han flera artiklar om detta ämne (Assmuth, Harling-Kranck & Lillqvist 2007). En av dem handlar

om användningen av ordet ”och” hos Bellman, och ämnesvalet kommenterar han i en intervju för *Nya Pressens* utsända, som spontant brister i skratt: ”Jodå, om Bellman hade vetat det hade han skrattat ihjäl sig.” (Åfeldt 1961). Referensen till Bellman, känd inte minst för sina många bibel- och psalmboksparodier, måste i vilket fall som helst ha varit mycket aktuell för Huldén när han själv skrev dikter vid denna tid. I sin bok *Carl Michael Bellman* (1994) beskriver Huldén hur Bellmans ”verbala karikatyrer” av gestalter ur Gamla testamentet får sin travesterande verkan: han förser de ärevärdiga bibliska personerna med förmänskligande drag som inte står att läsa i bibeltexten. Men bibelvisorna är ingen nyskapelse av Bellman utan en etablerad genre i hans samtid – däremot finner Huldén det möjligt att hans förening av bibeltext och dryckesvisor är ett eget grepp (Huldén 1994, 47). En annan litterär föregångare vad gäller parodierande och spex är den samtida Povel Ramel.

I Per Rydén's bok *Till de folkhemske* (1994), där även Sonja Åkesson och Göran Palm behandlas, skriver han att den värld som Ramel bygger upp ”är en medveten flykt i den upproriska vänlighetens intresse. Han förvandlar sig till den munvige narren som vet att värja sig själv genom att ställa sig utanför.” (Rydén 1994, 171). Han härmar och lånar, samtidigt som han fostrats till att förstå att detta är fult; det otillåtna härmandet blir en frigörelse (Rydén 1994, 200). Hans budskap är att man måste få vara tvehågsen, och det delas av många. Han vill dock inte ha någon uppslutning kring sin protest, han är den givne individualisten och formen på hans ”kampsång” – dess komplicerade karaktär – uttrycker detsamma (Rydén 1994, 237). Småningom, mot 1960-talets slut, blir Povel Ramel ändå medveten om att ”den fria leken” måste försvaras, att det inte gick att ställa sig helt utanför utan att den hotades (Rydén 1994, 252). ”Att vela kan vara att vilja. Att skaffa utrymme åt sig själv och andra i ett lagomland fullt av snipighet och snörpighet är en radikals uppgift.” (Rydén 1994, 257). Povel Ramel är tidigare ute än Huldén och delvis i samma ärende, nämligen att ge offentligt utrymme åt språkleken och det frigörande härmandet, att vägra inordna sig i en ideologisk eller politisk kategori oavsett samtidens tryck. Men där den rikssvenske föregångaren är elitistiskt komplex och en artist som sköter sin performans bäst själv framstår Huldén som en folkligt inbjudande poet. Inte minst hans

psalmer för ”trolösa kristna” är ett uttryck för detta. Men helt klart företräder Ramel det slags gyckel som Huldén på sitt sätt för vidare i sin finländska och finlandssvenska miljö – kanske inte ett ”lagomland”, men förvisso ett land med en hel del konsensus, inte minst kring det nationalistiska, vilket är ett annat viktigt ämne i Huldéns poesi.

Vid sidan av Jesus gycklar Huldén också med skenhelighet, men kanske lika mycket med det kristna/lutherska kravet på syndamedvetande. I *Enrönnen* skriver han i första strofen, med en allusion på Runebergspsalmen ”Hur ljuvt det är att komma till Herrens tempelgård”: ”Hur ljuvt det är att vara / en respekterad man! / Hur ljuvt att kunna mötas / och le mot varann.” (Huldén 1966, 68). I en luthersk kontext framstår självbelätenheten och fokuseringen på socialt anseende som något ytterst suspekt. Diktens sista och fjärde strof eller rättare sagt versgrupp (eftersom den bundna formen överges) avslutas med en bibelallusion: ”Sannerligen / säger jag er: Ingen / tar jag med mig i dag / ur paradiset.” Här anspelas på Jesu ordväxling med de två förbrytarna som korsfästes tillsammans med honom. Den ena av dem smädar honom för att han utgett sig för att vara en frälsare och likväl befinner sig i samma ömkliga och maktlösa belägenhet som de. Den andra tillrättavisar denne och försvarar Jesus med att påpeka att han är oskyldig, medan deras straff är berättigat. Till den senare säger Jesus: ”Sannerligen säger jag dig: I dag skall du vara med mig i paradiset.” (Luk 23:43).

Perspektivet i Huldéns dikt är omsvängt och inriktat på detta livets goda och på ett löfte att få behålla alla privilegier. Orden lånas från kända psalmer och bibelställen men används i förvrängd form av diktens talare i annat sammanhang och för andra syften. Det är inte idéerna som överförs (de kan vara de motsatta: egoism istället för altruism, t.ex.) utan element ur ett etablerat språkbruk i en kristen diskurs. Huldén betraktar litterära allusioner som en form av rim, ”ett ideellt rim, historiskt rim” (Wik 2002, 110). Genom att aktualisera en kristen historisk bakgrund kan frågan om vem som lever rätt, och vilka som ska bedöma detta, belysas på nya sätt. I den ovan citerade dikten görs bedömningen uttryckligen i grupp och inte av en gudomlig auktoritet; ömsesidiga hedersbetygelser avgör saken och tystar effektivt eventuella djupare tvivelsmål i frågan.

Judas och behovet att vara pop

I följande dikt ger Huldén sin egen version av Bibelns berättelse om Judas Iskariot, lärjungen som bytte sida och svek sin mästare:

I grund och botten så var det inte
för de trettio silverpenningarnas skull
som Judas gick med på att spela
den där teatern i Getsemane.

På den punkten har han blivit
missförstådd genom seklerna,
jularnas Judas med pungen;
han var ingen girigbuk.

Nej, han spelade nog ett annat spel.
Där det gällde att vara intressant,
att ha nånting att berätta i säll-
skap, att vara pop.

Det ville så gärna Judas; tänk att
få säga: – Jovisst, visst kände jag
honom, var t.o.m. vänner en tid,
tills jag såg vart det barkade.

Kan i förtroende tala om att
det var jag som fick honom fast,
men det hade han ju blivit ändå,
förr eller senare, förstås. –

(Huldén 1966, 60-61)

Den orsak till Judas handling som getts i Bibeln och som traderats vidare ”genom seklerna” har handlat om girighet, d.v.s. en av de sju dödssynderna enligt den kristna traditionen, men Huldén ger en mycket trivialare och psykologiskt lättfattligare förklaring. Hans perspektiv tar fasta på Judas som en individ i samverkan med en grupp, som en social varelse för vilken andras bekräftelse, uppmärksamhet och uppskattning är helt avgörande och för vilken skiftningar i opinionen bestämmer hans egen inställning. Det är

en förklaring som ter sig mycket modernare och kommer läsaren närmare in på livet än det onda uppsåt och djupa förräderi som traditionellt förknippats med Judas. Därmed inte sagt att hans handling vore moraliskt sett mindre förkastlig men den blir snarare banal än monumental, helt i överensstämmelse med den syn på ondskans väsen som den tysk-amerikanska filosofen Hannah Arendt pekar på i sin bok om rättegången mot Adolf Eichmann, *Den banala ondskan*. Eichmann var ingen shakespeareesk Jago eller Macbeth, han hade ingen vilja att "bli en skurk", hos honom fanns inget diaboliskt djup. Men han uppvisade en stor iver att ta sig upp i världen, han saknade fantasi och känsla för verkligheten: "sådan tanklöshet kan förorsaka större katastrofer än summan av alla de onda instinkter som kanske finns inneboende hos oss alla", skriver Arendt (Arendt 2013, 288).

De ord som Huldén använder i dikten för att beskriva Judas handling avviker från den kristna diskursen: teater, spel, sällskap, pop. Dikten utmynnar i att Judas själv kommer till tals och hans sätt att adressera sina åhörare illustrerar effektivt inställsamheten och handlingen omsatt i berättelse och dialogiskhet. Handlingen blir inte bara banal utan är starkt kopplad till en språklig funktion i en social situation. Judas kan knappt bärga sig inför möjligheten att för andra tala om vad han har gjort; handlingen åsyftade detta. I Huldéns dikt blir den moraliska frågan förflyttad från sitt bibliska, historiska sammanhang med kategorier som ont och gott, synd och rättfärdighet till en social och språklig kontext av berättande, talande, gruppdynamik och position. Interdiskursiviteten omdefinierar den etiska problematiken.

Erich Auerbach jämför i sitt verk *Mimesis* den antika historieskrivningen och den nytestamentliga. Den antika skrivs von oben, är statisk i sin syn på skeendena, följer retorikens regler. Folkrorelser t.ex. ses som reaktioner på bestämda faktiska händelser (Auerbach 1998, 54). Den nytestamentliga passar inte in i någon etablerad genre, lyfter fram den enkla människan som en del av övergripande skeenden, uppvisar en dynamisk historieuppfattning. Auerbach skriver angående Nya testamentet:

En scen som Petrus förnekande av Jesus passar inte in i något antikt *genus* – för allvarlig för komedin, för vardaglig-samtida för tragedin,

politiskt alldeles för oviktig för historieskrivningen – och den har gestaltats med en omedelbarhet som saknar motstycke i den antika litteraturen. Detta kan vi märka på ett symtom som kanske vid första påseende förefaller obetydligt: på bruket av direkt anföring.

(Auerbach 1998, 55-56)

Auerbach tillmäter alltså denna berättarteknik en avgörande betydelse i de kristna evangelisternas nya form av historieskrivning (inte alldeles olik dagens ”mikrohistoria”, som belyser allmänna skeenden via de enskilda, kunde tilläggas). I den sekellånga traderingen av evangelierna har deras ursprungliga omedelbarhet blivit mindre påtaglig och fixerats i mer eller mindre schablonartade och bokstavliga upprepningar. När Huldén anlägger ett ovanligt perspektiv på ett välkänt material och använder evangelieförfattarnas ursprungliga grepp – direkt anföring – just som ett grepp, som ett formmässigt val, och inte som ordagrann eller parafra-serande återgivning händer något. En ny aspekt på ett historiskt skeende (framväxten av kristendomen som en ny folkrörelse) och på en etisk fråga (förnekelse) synliggörs när Judas svek presenteras som en önskan att bli populär. Samtidigt som detta är en modern tolkning återknyter den till något ännu äldre än den långa kristna traditionen, nämligen till de kristna urkunderna i deras egenskap av nydanande och revolutionära texter.

Ett sista diktexempel som jag vill anföra berör en annan, positivare sida av gruppstillhörighet:

Pastor Perera från Ceylon
talar och sjunger i kväll
i min hembys Betelkapell.

Om jag var hemma skulle jag gå
och lyssna som annat folk
till honom och hans tolk.

Men jag lever sen länge borta.
I en främmande, blålyst stad
tar jag min kvällspromenad.

Över en annons
(Huldén 1966, 14)

I denna dikt fäster Huldén uppmärksamhet vid den religiösa tilldragelsen, frikyrkomötet, just i dess egenskap av socialt evenemang. Det är inte den individuella, andliga upplevelsen som tematiseras och huruvida en sådan finns tar dikten inte ställning till. Det handlar om att tala och sjunga, lyssna till pastorn och tolken och göra "som annat folk". Dikten består av tre tretaktiga strofer, vars två sista verser avslutas med manliga (d.v.s. enstaviga) rim. Formbundenheten understryker bakåtblickandet på den förlorade bygemenskapen, som jaget på grund av det geografiska avståndet inte längre har möjlighet att delta i. Samtidigt markerar formbundenheten diktens karaktär av text och litterär konstruktion, vilket gör det svårare att uppfatta den i övrigt vardagsrealistiska dikten som ett stycke verklighet.

Titeln har placerats längst under dikten med mindre font, vilket blir en mindre traditionell och auktoritativ läsanvisning än den fotnotsliknande bakgrundsupplysning om varifrån incitamentet kommit, som den nu framstår som. Hänvisningen till annonsen knyter an till det massmediala som informationskanal och förstärker diktens kollektiva perspektiv. Dikten handlar uppenbart om diktjagets kluvenhet mellan den folkliga samhörigheten i hembyn och hans nuvarande urbana livsmiljö. Att denna också bestäms av ett intellektuellt, akademiskt sammanhang, kunde man kanske tillägga, för dikten inbjuder till en biografisk läsning: är det inte ungefär så här man föreställer sig att professorn i nordisk filologi vid Helsingfors universitet måste ha känt det när tankarna ibland gick till hembygden i Munsala? Just den här rösten låter väl nästan som författarens egen? I vilket fall som helst kan man säga att den kristna tradition han häcklar i så många dikter och den sociala gemenskap vars otäcka sidor han visar på inte hindrar honom att erkänna sin delaktighet i gruppen, i det sociala och språkliga spelet, i samvaron. Det är inte från en position utanför som han gör sina observationer, det verkar inte finnas någon sådan neutral eller överordnad punkt. När man som läsare tycker sig känna igen hans "egen" röst framstår den bara som en bland många.

Som vi sett tänker Fairclough att förekomsten av intertextualitet och interdiskursivitet hänger samman med omvälvningar i samhällsprocesserna. Jag finner det rimligt att tänka att Huldéns parodierande imitationer av bibel-, psalm- och

kyrkoandbokstexter inte bara är ett uttryck för en enskild författares humoristiska sinne, snarare är de problematiserande inlägg i en offentlig poetisk diskurs – inlägg som handlar om etiska frågor och språkets centrala roll för människans verklighetsförståelse. I sina dikter uppvisar han en syn som kommer mycket nära det som senare skulle kallas socialkonstruktivism, men som han knappast skulle skriva under som en -ism. Huldéns omförhandlingar gällande den kristna diskursen sammanfaller med en särskild fas i moderniteten, när sekulariseringen tilltar och vänsterideologiskt tänkande tar plats i offentligheten och påverkar samhällsutvecklingen. Huldéns kristna dikter är ett talande exempel på vilken förändringspotential och social dynamik som kan finnas i något till synes så harmlöst som språklig lekfullhet i poesi.

Litteraturförteckning

- Ahrendt, Hannah (2013): *Den banala ondskan. Eichmann i Jerusalem*, översättning Barbro Lundberg och Ingemar Lundberg, Göteborg: Daidalos
- Andersson, Claes (1966): ”Go da! Fiskar du na bra?”, *Vasabladet* 14/10 [Brages Pressarkiv]
- Assmuth, Lari, Harling-Kranck, Gunilla & Jonas Lillqvist (red.) (2007): *Lars Huldén. Bibliografi 1949–2007*, Helsingfors: Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 698
- Auerbach, Erich (1998): *Mimesis. Verklighetsframställningen i den västerländska litteraturen*. Översättning Ulrika Wallenström. Förord Arne Melberg, Stockholm: Albert Bonniers förlag
- Burr, Vivien (1995): *An Introduction to Social Constructionism*, London and New York: Routledge
- Evangelii- och bönebok med därtill hörande stycken för den evangelisk-lutherska kyrkan i Finland* (1932), antagen av sjunde allmänna finska kyrkomötet 1913. Texterna i enlighet med beslut av tionde allmänna kyrkomötet införda enligt den 1917 i Sverige stadfästa bibelöversättningen, Helsingfors: Förbundets för svenskt församlingsarbete i Finland förlag
- Fairclough, Norman (1995): *Critical Discourse Analysis. The Critical Study of Language*, London and New York: Longman

- Fairclough, Norman (1992): *Discourse and Social Change*, Cambridge: Polity
- Hansson, Karl-Johan (2001): "Lars Huldén och Bibeln", *Källan* 3/2001, s. 38–43
- Huldén, Lars (1994): *Carl Michael Bellman*, Stockholm: Natur och kultur
- Huldén, Lars (1991): *Psalmer för trolösa kristna*, Helsingfors: Schildts
- Huldén, Lars (1976): *Island i december och andra resedikter*, Ekenäs: Ekenäs tryckeri aktiebolags förlag
- Huldén, Lars (1966): *Enrönnen*, Helsingfors: Schildts
- Huldén, Lars (1964): *Spöfågel*, Helsingfors: Schildts
- Huldén, Lars (1961): *Speletuss*, Helsingfors: Schildts
- Huldén, Lars (1958): *Dräpa näcken*, Helsingfors: Schildts
- Ivars, Ann-Mari (2001): "Huldén och dialekterna", *Källan* 3/2001, s. 5–12
- Möller-Sibeliuss, Anna (2015): "'Har de barn som byggt bomben?' Idyll och trauma i Claes Anderssons 1960- och 1970-talsspoesi", *Finsk Tidskrift* 6/2015, s. 9–37
- Rydén, Per (1994): *Till de folkhemske. Om den verkliga vitterbeten under efterkrigstiden*, Stockholm: Carlssons
- Stenwall, Åsa (2006): *Den omöjliga hemkomsten. Rötter och rotlöshet hos några österbottniska författare*, Helsingfors: Schildts
- Tidigs, Julia (2014): *Att skriva sig över språkgränserna. Flerspråkighet i Jac. Ahrenbergs och Elmer Diktonius prosa* [Diss.], Åbo: Åbo Akademis förlag
- Valtiala, Nalle (1966): "Gråt och skratt i galgen", *Nya Pressen* 14/10 1966 [Brages Pressarkiv]
- Widén, Gustaf (1976): "Lars Huldén i blickpunkten. En lyrik med livssaft", *Borgåbladet* 26/8 [Brages Pressarkiv]
- Viikari, Auli (toim.) (1991): *Intertektuualisuus. Suuntia ja sovelluksia*, Tietolipas 121, Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura
- Wik, Inga-Britt (red.) (2002): *Strövtåg i ordskogen. Lars Huldén om liv och verk*, Helsingfors: Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 636
- Willner, Sven (1966): "Alla ord vi fann på", *Västra Nyland* 14/10 [Brages Pressarkiv]

Marianne Winther Jørgensen & Louise Phillips (2007): *Diskurs-
analys som teori och metod*. Översättning Sven-Erik Torhell,
Lund: Studentlitteratur
Åfeldt, Gunvor (1961): ”Speletuss’ tänkt för scenen!”, *Nya Pressen*
6/10 [Brages Pressarkiv]

Essäer

Konst versus moral: ett gränskrig?

Hannes Nykänen

En vanlig föreställning är att vi i ”normala” fall inte har några problem med begrepp som moral, tänkande, verklighet, osv. Det är bara filosoferna som snurrar till allt. Men det här stämmer inte alls. Det är färdigsnurrat redan innan filosoferna träder in på scenen. Tänk på hur män ännu för ca hundra år sedan menade att kvinnor är mer av naturvarerler än män: mindre intelligenta och mindre moraliska. Samtidigt lade man ansvaret för sexualmoral på kvinnor: män kan ju inte rå för sina sexuella impulser. Så ”resonerade” man.

Hur kunde välutbildade människor *tänka* så vimsigt? Om vi tittar på den moraliska sidan av saken så blir bilden ännu dystrare: gemenhet och ondska fick gälla som moral. Vår moraliska förståelse har inte blivit bättre sedan dess. Inom filosofin, psykologin, samhällsvetenskaperna och i vardagslivet stöter man jämt och ständigt på de mest häpnadsväckande idéer om moral. Ett paradexempel ur dagens ”spetsforskning” inom evolutionspsykologin: en del forskare säger att moral är en illusion som generna har skapat därför att individer som har den här illusionen har gynnats av det naturliga urvalet.

Filosofi drivs, som jag ser det, av två motsatta impulser: vår förståelse för moral och vår benägenhet att förneka vår förståelse.

Den här svårigheten är förbunden med förträngning och vanställning. För att slippa se hur det förhåller sig vanställer vi frågor som handlar om moral. I det förträngda sinnet förefaller den vanställda verkligheten rimlig. Om vi inte alls förstod hur moral utmanar oss så skulle vi inte vara så skickliga på att undvika det – och vi skulle ju inte ens behöva undvika det.

Filosofiska förståelseproblem handlar alltså om sådant som är förträngt; om sådant som vi i viss mening inser men tränger bort.

Bort med moralen

Frågan om "hur långt" moralen ska tillåtas begränsa konst eller andra verksamheter diskuteras kontinuerligt. Men det här är en nonsensfråga som uppstår just för att vi inte vill förstå vad moral handlar om. Vi vill uppfatta konst och moral som två skilda områden på samma sätt som ekonomi och konst. Precis som ekonomen kan ingripa i ett konstprojekt och säga: "Den där idén kostar för mycket" så tänker man sig att "moralisten" (om det nu sedan är prästen, filosofen eller hedersknyffeln) kan komma in och säga: "Den där idén går på tvären med moralen."

I den här konstellationen uppstår frågan varför ett område skulle få inkräkta på ett annat. "Ska vi låta moralen bestämma över konsten? Hurudan blir konsten om moralen begränsar den? Blir inte många intressanta tankar osagda – många spännande idéer strypta? Blir inte konsten trist och tråkig om den beaktar moralen alltför mycket?" Sedan kanske man försöker hitta en "balans" mellan moraliska och konstnärliga värden. Det vi inte vill se är att vi sätter upp den här konstellationen just därför att den isolerar den "farliga" moralen.

Det vi här stöter på är en sida i en allmän tendens att stänga ut moralen. Vi försöker hålla moralen utanför det vi håller på med och bara "ta in den" om den behövs. Vi vill gärna ha "etiska regler" så vi slipper tänka på moral. Den här tendensen att stänga ut moralen är kanske det mest slående och tragiska exemplet på att vi, som man ofta säger, tenderar att bli fackidioter. Trenden mot fackidioti är alltså inte ett modernt fenomen utan bottnar i vår ovilja att se samband. Moralisk insikt handlar nämligen om att se samband.

Det man i filosofin kallar *the problem of other minds* är ett mer sofistikerat utslag av det här isolationistiska tänkandet. Problemet i fråga går ut på föreställningen att man "strängt taget" inte kan veta om andra människor har en själ. Man kan bara veta att man själv tänker, erfår och känner. Det kan för icke-filosofier framstå som ett absurt problem, men det finns gott om besläktade föreställningar i vardagslivet. I affekterade lägen händer det ofta att människor säger till varandra: "Du kan inte veta hur det känns för mig att ...". Det här är den vardagliga versionen av det filosofiska problemet: om jag verkligen inte kunde veta hur du känner så skulle jag inte heller veta om du har en själ ("veta" är visserligen ett malplacerat ord här).

Moral är inget område. Inte heller filosofi är något område – eller akademiskt ämne. Moral handlar om själva kärnfrågorna i våra liv och det vi kallar filosofi uppstår ur våra svårigheter med att ta oss an de här frågorna. I det här avseendet handlar filosofi i grunden om meningen med livet. Föreställningen att filosofi skulle handla om logik, rationalitet, tänkande, perception, språk och därmed sammanhängande frågor bottnar just i rädslan för att se kärnfrågorna som de är.

"Så du tycker att filosofi handlar om värderingar." Nej, inte alls. Inte heller moral handlar om värderingar. Låt mig nämna fler saker som moral *inte* handlar om: normer, plikter, dygder och nytta. Vad finns det kvar tänker någon kanske.

Ordet moral är egentligen lika vilseledande som ordet etik, för båda betyder snarast sedvänja, och moral handlar inte om sedvänjor – inte om sedlighet. Jag kommer ändå att använda orden moral och etik.

Men, tänker ni säkert, det är helt otänkbart att allt som vi lärt oss om moral skulle kunna vara ett misstag. Det jag säger *kan rimligtvis inte* stämma. Men låt oss fundera ett tag här. De som talar för plikt-moral menar att de andra teserna är helt felaktiga, de som talar för dygdetik tänker på samma sätt, osv. Det har alltså aldrig varit tal om att *alla* de nämnda teserna skulle ha varit riktiga. Det är enbart *en* av de nämnda teserna som har förväntats vara riktig och frågan har varit: vilken. Det jag säger är att ingen av de nämnda kandidaterna är riktig.

För det andra: det mesta som du har lärt dig om moral kan mycket väl vara, och är sannolikt, allvarligt vanställt. Av ett slags

tankeslentrian tycks de flesta (också inom filosofi och vetenskap) anse att moral handlar om värderingar oavsett hur det här ska förstås vidare. Jag kan inte här gå in för någon mer ingående kritik men tänk nu efter: Vem är du att värdera en annan mänska? Vem är du att tolerera andra människor? Och är en annan mänska angelägen för dig därför att du känner det som din plikt? Eller därför att du är så dygdig? Låter du bli att göra henne illa därför att moralen drar en gräns för ditt viljande?

Att tolerera en annan mänska är inte att lyssna till sitt samvete. Det är förstås värre att vara intolerant men det här gör inte tolerans till någonting gott. Att tolerans hyllas som en moralisk hållning är en kollektiv förblindelse – en av otaliga.

Värderingar, eufori och ångest

Vi har gruvliga missförstånd angående moral och alla de här missförstånden finns i konsten; blir hyllade av konst. Det har sina risker med att ta alltför uppenbara exempel men här några citat ur J.L. Runebergs *Fänrik Ståls sägner*.

I dikten ”Molnets Broder” säger flickan bl.a. så här då hon ser att hennes älskade är död och vet att han dött som en hjälte:

Mer än leva, fann jag, var att älska,
Mer än älska är att dö som denne.

”Kulneff” är en hyllning till en rysk general. I den här dikten får vi veta vilken värdering som ligger till grund för att hylla en fiende:

Ty vad som mer än alla band
Av fana och av fosterland
På krigets ban förbrödrar oss,
Är samma kraft att slåss.

Runebergs värdehierarki är tydlig: viktigare än livet är kärleken, viktigare än kärleken är fosterlandskärleken, och viktigare än fosterlandskärleken är krigandet. Runebergs värderingar är förstås inte alls originella men man kan ändå undra hur så i grunden

lumpna tankar kan ha varit, och fortfarande är, så allmänt omfattade. Det finns inget enkelt svar men värderingar är alltid lumpna. En annan viktig sak är att Runebergs dikter frammanar en kollektiv eufori. Eufori är ett uppgående i en gemensam destruktivitet och det som ”känns bra” är gemenskapen, det gemena.

Vår tids konstnärer står i samma relation till sitt samhälle som Runeberg gjorde. Konstnären ”speglar sin tid”. Konstnären gestaltar på sitt sätt de värderingar och idéer som är i omlopp i samhället. Ett samhälle består av ett euforiskt tumult av olika värderingar och idéer så det finns mycket att ösa ur.

Om vi vill förstå kollektivitet så måste vi förstå moral och om vi vill förstå moral så måste vi se hur den deformeras och förträngs i det kollektiva. Allt sådant som är djupast förträngt handlar om samvetssvårigheter. Moral handlar, menar jag, om samvetssvårigheter. Inte om värderingar och plikter.

Vad betyder då ”samvetssvårighet”? Kort och en aning kufiskt uttryckt: vår svårighet med att stå ut med den betydelse vi har för varandra oavsett vi vill det eller inte. Den här betydelsen bottnar i kärlek, men att säga det här är riskabelt eftersom kärlek är ett så tillgrumlat begrepp. Konsten har spelat en stor roll i det här tillgrumlandet.

Kärlek är inte en allmän, social, hållning, inte en ”social kompetens” men inte heller romantisk lidelse, platonsk hållning eller religiöst färgad barmhärtighet. Vad annat kärlek än är – och jag går inte in på det – så är den, i den starkaste tänkbara meningen, ett engagemang mellan enskilda människor: mellan ”dig” och ”mig”. Det här engagemanget visar sig t.ex. då man inte kan se en medmänska drunkna utan kanske riskerar sitt eget liv för att hjälpa henne. Det visar sig också i hur soldater ännu decennier efter sina blodsdåd kan vakna kallsvettiga av ångest, väckta av återkommande mardrömmar om människor de har dödat.

Vår trivialiserade syn på kärlek som dels romantik, dels barmhärtighet och dels sympati återkommer i nästan all litteratur och film. Kärleken sägs också ofta vara blind. Men här förväxlas kärlek med förälskelse. Man ser aldrig så klart som då man älskar. Och aldrig så grumligt som då man inte älskar.

Tanken att kärleken är blind är en allmänt accepterad glosa inom både filosofi, vetenskap och vardagsliv. Det här är ett av de

mest fundamentala och fatala missförstånd som präglar hela vår kultur.

Hur som helst, konsten kan inte på något allmänt sätt, i egen-skap av att vara konst, höja sig över våra svårigheter med samvetet.

Vad vågar du förstå?

Konstnärer har samma svårighet som alla andra med att våga förstå och gestalta samvetssvårigheter. Konsten kommer därför i stor utsträckning att reproducera och hylla våra kollektiva förträngningar. I vår förlägenhet inför samvetet skapar vi gemensamma diskurser där vi både förtränger och försöker förstå samvetet. Det är i den här förlägenheten vi skapar idéer om normer, värderingar, plikter osv. Konsten utgör en vital del av den diskurs där våra moraliska uppfattningar och missuppfattningar kommer till uttryck.

Det talas ibland om författare som "hänsynslöst" blottar både sig själva och andra. Ofta är en sådan hänsynslöshet förknippad med föreställningen om att författaren i sådana fall ställer sig utanför de vedertagna normerna, utanför moralen. Eller, om man är mer inkluderande, med föreställningen att hon är exceptionellt "ärlig". Den här synen kunde karakteriseras som Kantianskt-protestantiskt-borgerlig, men jag menar inte att de katolska, islamiska, buddistiska eller proletära versionerna är bättre. Problemet är nämligen i alla fall det samma: moral antas handla om att upprätthålla gemensamma värderingar. Det här betyder att moral antas vara anständighet, sedlighet. Att förorsaka en skandal är ett brott mot plikten att upprätthålla det sedliga. Det här draget är grundläggande för kollektiviteten. Jag kallar det här för kollektiv moral i kontrast till samvetetsmoral. Den som bryter mot den *kollektiva moralen* anses ställa sig utanför den.

De som hyllar författarens rätt till hänsynslös exponering delar den protestantiskt-borgerliga synen på moral utom att de menar att konstnären bör tillåtas att ställa sig utanför den. Oenighet mellan olika kollektiva värderingar kännetecknas av något som inte har med samvetetsmoral att göra, nämligen av moralism. Här är frågan just vad "vi" ska tillåta eller inte tillåta. Det är förstås långtifrån

egalt vad ”vi” kollektivt tillåter och inte tillåter men det är viktigt att inse att det här inte handlar om samvettsmoral.

Hur som helst: att blotta sig själv, eller andra, innebär inte att man har vägat förtydliga innebörden i sina samvettsvärigheter. Det handlar snarare om att undvika sitt samvete.

Samvettsmoral handlar inte om vad som är förbjudet och vad som är tillåtet; det handlar inte om yttre restriktioner på din person, utan om vad du själv i relation till en annan mänska vägar, vill, eller kan inse. Eller känna. Eller erfara. Varför alla dessa ord? Därför att inget av dem träffar riktigt rätt.

Samvetet går alltså inte ut på att fastställa din skuld eller din oskuld utan handlar om vad du är beredd att inse. Det vi kallar dåligt samvete är inte någon skuldindikator utan en insikt om att du våldför dig på din kärlek till en annan mänska. Den här insikten förvandlas till skuld om du försöker slå den ur hägen. Det går inte att ställa sig utanför sitt samvete men det går att vanställa sig själv.

Konst kan vara ett slags nyskapande, en estetiskt-existentiell diskurs där konstnären prövar sin lyhördhet och sitt mod att vara öppen för världen. Ett sådant sökande kan aldrig bli en trend. Måste konstnären då vara lyhörd för sitt samvete för att skapa bra konst? Frågan är egendomlig. Hon *har* ett samvete och hennes svårigheter med det kan ta sig många former. En möjlighet är att hon blir en trendnisse som månar om hur hon tar sig ut i det kollektiva. Det här är förstas en håglös inställning och konsten blir därefter.

Men min avsikt är inte att ur ett samvettsperspektiv försöka göra en skillnad mellan god och dålig konst – det är inte möjligt. Vad jag har velat få fram är dels att det inte går att skilja ut moralen ur konsten och dels att vi inte förstår oss så bra på moral: att våra gruvligaste former av självbedrägeri handlar om våra svårigheter med samvetet och att konstnären har samma svårigheter med samvetet som alla andra.

Konstnären kan lika litet som någon annan välja bort samvetet. Men hon kan, som vi alla, försöka ignorera det. Vad hon än gör och hur hon än krumbuktat sig så kommer det att sätta sina spår i hennes konst.

En konstnär som uttrycker sig på ett sätt som starkt avviker från de tidstypiska formerna av kollektiv moralisk självförståelse

riskerar att bli avvisad. Sådant avvisande kan bero på många olika saker men det är skäl att notera att en orsak av många kan vara att konstnären förstår någonting mer om moral än det som inryms i det tidstypiska.

Det kan låta som om jag menade att en populär konstnär måste vara moraliskt suspekt. Det menar jag inte. Men det som är moraliskt insiktsfullt i en konstnärs arbete är inte tidstypiskt. Det moraliskt insiktsfulla är det som faller utanför det kollektiva mottagandet. Det insiktsfulla är sådant som bara ”du” kan se. Och du, och du, och du, och du...

Det svåra med konst är att våga uttrycka sin själ – och jag behöver inte här förtydliga vad jag menar med ordet. Den som tar emot det uttryckta måste ha samma mod som konstnären om hon, mottagaren, ska kunna ta del av konstverket. Konstnärens svårighet är, som vår allas, att rikta sig till ett ”du”. Till mänskan bortom alla kollektiva bestämmelser; bortom sådant som kommer till uttryck i skandaler, självutlämnanden, identifikationer, bekräftelser, koketterier, besvärjelser, mystifikationer, tröst, ironi, arrogans – eller i konstfullhet för dess egen skull.

Ett litterärt triangeldrama.

Greta Knutson, Tristan Tzara & René Char

Lars Bergquist

Målaren, författaren och konsthistorikern Greta Knutson–Tzara var född i Stockholm 1899 och avled i Paris 1993. Hon var under 1920-talet gift med Tristan Tzara och stod senare den berömde franske poeten René Char mycket nära under slutet av 1930-talet och de första krigsåren. Det var genom samtal med Greta Knutson, främst under åren 1979–80, som jag kom att intressera mig för Chars diktning. Så småningom aktualiserades frågan om vi tillsammans skulle försöka översätta delar av Chars produktion till svenska.

Vad jag då inte anade var att jag genom min vänskap med Greta skulle få en direkt inblick i ett litterärt passionerat triangeldrama.

I det följande skall jag försöka beskriva Gretas liv och möte med René Char i Paris under 1930-talet. Vidare vill jag återge något av deras unika kärlekshistoria, sådan den speglas i Chars brev, först som mobiliserad under kriget och sedan som partisanchef, jagad av Gestapo. Deras förbindelse dokumenterades senare i Chars diktsamling *Le visage nuptial*, (Bröllopsansiktet), först publicerad 1938.

Det behövs ändå inledningsvis nämnas att Char motsatte sig vårt gemensamma översättningsprojekt. Han ville inte att Greta

skulle vara med. Hans ofta svårförståeliga dikt skulle tala för sig själv, menade han, utan bakgrund och detaljer från privatlivet. Hans poesi skrevs utan insyn på ”stängda fönsterluckor”.

~

Greta Knutson verkade som modernistisk bildkonstnär, poet och konstkritiker. Hon blev en levande länk i både Dada-rörelsen och surrealismen. Hon fick sin konstnärliga utbildning vid Kungliga konsthögskolan i Stockholm, studerade under Carl Wilhelmsson (1866–1928), men flyttade på 1920-talet till Paris och blev elev vid André Lothes konstnärsskola.

Gretas far var utbildad till pianist, men kunde på grund av neurasteni aldrig göra karriär som sådan. Han levde på sina räntor och studerade språk livet igenom: en neurotisk, sträng, uppbrusande man, som fritt gav utlopp åt sina idéer. Gretas mamma var dotter till en professor i matematik i Uppsala, och försökte efter förmåga vidmakthålla en ständigt hotad harmoni i hemmet. Familjen Knutson var förmögen och gjorde bl.a. stora donationer till Karolinska institutet i Stockholm.

En på sin tid känd konstnär vid namn Edvard Wallenqvist (1897–1986), var bekant med både fadern och Greta. Jag besökte honom på 1980-talet i hans bostad på Stora Sköndal i Stockholm när jag ville låna en av Gretas tavlor, som skulle vara i hans ägo. Tavlans var tänkt att ingå i hennes utställning på Thielska galleriet.

Nej, han hade inte tavlan längre – men han ville, på min begäran, gärna berätta om sina intryck av fadern och Greta. Han berättade att ”pappan hade okontrollerbara lynneskastningar, eventuellt orsakade av syfilis”. Stämningen i hemmet var förfärlig: barnen och tjänstefolket gick omkring i ständig rädsla.

Greta berättade själv följande:

Min pappa var svårt neurotisk och masochistisk: han var grym mot min bror och mig och därmed straffade han också sig själv./.../Han lurade på våra förseelser – straffade oss sedan genom att ignorera oss i några veckor. Min största glädje som barn var min katt Mirabeau. En gång när jag var bortrest sköt han katten. Sedan avskydde jag honom så länge han levde.

Wallenqvist, medlem i konstnärgruppen *Optimisterna* hade som målare specialiserat sig på personporträtt. Han bekräftade Gretas bild av fadern:

Beträffande farbror Knuts pianospel tror jag Greta har gett en alltför positiv bild. Liksom för Greta var kunnandet allt för farbror Knut. Men hans hemlighet var inte att han fick en neurit som hindrade honom från att spela, utan att hans musikalitet inte räckte till. Men sin stora begåvning insåg han detta och avhöll sig från framträdanden. Den tunga atmosfären i hemmet skapade en förblivande mörk bakgrund i hennes liv. I skolan hade hon visat sig ha en exceptionell lätthet för språk, teckning, målning. Hon tog studenten som den bästa i sin klass. Hon hade tänkt fortsätta med språkstudier, men fadern sade nej – hon borde i stället utveckla sin konstnärliga talang.

Det gjorde Greta och under senare delen av 20-talet och det därpå följande årtiondet ingick hon i de konstnärliga innekretsarna i Paris – både de konstnärliga och de litterära. Hon var vacker, talangfull, språkligt begåvad och mycket förmögen. Ganska snart mötte hon den rumänskfödde avantgardepoeten Tristan Tzara (1896–1963), ursprungligen Samuel Rosenstock, som tillhört dadaismens förtrupp i Zürich 1916. Omedelbar passion uppstod och paret gifte sig 1925. Två år senare föddes sonen Christophe.

~

Jag hade knappt hört talas om Greta när jag kom till Paris som chef för *Centre Culturel Suédois* hösten 1977. Så småningom, 1979–80, besökte jag henne i hennes lägenhet på 20:e våningen i ett nybyggt hus på Montmartre. I samma kvarter hade Greta och Tzara levat i ett hus, som kom att bli ett centrum för författare och konstnärer, och som paret låtit bygga med hjälp av Gretas familjeförmögenhet.

När jag lärde känna Greta var hon redan gammal. Hon gick med käpp, hade tjocka glasögon vars styrka hon ibland upphjälpte med ett förstoringsglas. Trots att hon hade bott nära 60 år utomlands, mest i Frankrike, talade hon en mycket värdad svenska. Hon berättade om sitt liv, sin bakgrund, sina skolor och sitt måleri, människor hon känt, om dada-profeten Tzara som hon gifte sig med och om skalden René Char, hennes stora kärlek under slutet på 1930-talet och 40-talets början.

När vi skildes efter vårt första möte frågade jag om vi kunde ses igen. Så skedde, ganska regelbundet. Jag antecknade ordentligt vad hon sade, skrev ner det på maskin när jag kom hem. I samtalens förlängning låg en utställning av hennes konst på Svenska kulturhuset i Paris och en större utställning på Thielska galleriet hos Ulf Linde på 1980-talet.

Genom Gretas berättelser fick jag ett allt större intresse för den franske poeten René Char (1907–1988), framför allt för hans speciella, hermetiska språk, dess bakgrund och syfte. Char, en av den franska modernismens mest framstående poeter, är också känd för sin aktiva roll inom den franska motståndsrörelsen under andra världskriget.

I Chars diktning är den kroppsliga kärleken i form av kvinnogestalter nästan alltid närvarande. Men knappast beskrivande – mer som nedslag, förmedlare av intensivt jublande ögonblick av totalt uppgående.

Under slutet på 30-talet och under 40-talets första år uppfylldes Char av tanken på Greta, minnet av deras möten. Det viktigaste för en poet var att ha "l'inconnu devant soi", skrev han, d.v.s. att ha tanken fri för det okända, och tron på detta okända. Har man då en glädje, en kärlek, fyller den upp det väntande och obekanta, spränger blixtrikt alla rammar. En dikt som skildrar detta – här endast delvis återgiven, inleder en bok med titeln *Placard pour un chemin des écoliers*, 1938 (Anslag för en skolväg). Titel är "L'allée du confident", Den förtrognes allé.

Hon flämtade.
Du går som en skogsbrand
Min älskade puma
Hur skall jag följa dig
Stenarna svälldes och sprängdes
Smutsen flydde
De två som skolkat omfamnade varandra
En vild fyr tändes på cederns topp
Den svettiga himlen stötte ut sin rök
Över ögats sädeskorn, de tröttaste i världen

Fötter snubblar, såras
Häftiga rörelser, spensliga händer

Greta beskrev utförligt sin första tid i Paris, sina intressen och sitt inträde i de då tongivande kretsarna.

Jag har alltid haft ett starkt musikaliskt intresse som satt spår i mitt måleri. Musiken använder sig av rytm och variationer. Det har också jag gjort. Jag har varierat mina teman, alltid känt ett behov av jämvikt i bilden. Det var för övrigt en av Lhotes lärdomar – det vet jag eftersom jag gick i hans målarskola vid Boulevard Raspail. Han försökte ge oss en känsla för komposition – det hade man inte brytt sig om – varken på Akademien eller hos Wilhelmsson. Men de klassiska landskapen var alltid komponerade. Det påpekade Lhote i sin bok *Le traité du paysage*. Han ville visa oss att landskapen var uppbyggda som en operascen, med ett system av *écrans* (väggar). Denna känsla för alltings samhörighet i en bild var inte alls självfallen då.

Efter ett år avslutade dock Greta sina konststudier hos André Lhote. Det var en bra skola, ansåg hon, men farlig. Lhote var, enligt henne, despotisk och ville påtvinga alla sitt eget färgsystem: rött skulle fram i bilden, blått alltid tillbaka. Han talade mycket om vikten av "clair-obscur" – men, enligt Greta, såg man inte mycket av det i hans egna målningar. De var, sa hon, alltid så överfulla att man knappt såg modellen.

Gretas liv kom snart att förändras dramatiskt genom mötet med Tzara. Tristan Tzara, född i Rumänien 1896, räknas som en av dadaismens grundare. "Dada" är barnspråk och lär vanligen betyda "gunghäst". Beteckningen är signifikativ – dess meningslöshet antyder den katastrof som världskriget hade åsamkat klassiska sociala och konstnärliga värdeskalor, logik, etik, sunt förnuft. Kvar stod en total utmaning mot det förgångna. Språket måste mistros, meningslösheten demonstreras. Tzara, en pseudonym för det judiska och därmed tyngande namnet Rosenstock, var själen i en grupp konstnärer och diktare som under kriget verkade i Zürich, med tidskriften "Dada" som språkrör. Meningslösheten som protest lockade surrealismens kände poet och essäist André Breton (1896–1966) och hans krets. De båda kretsarna kom, när Tzara efter krigsslutet flyttat till Paris, att gå fram på gemensamma linjer.

Tzara blev fram till sin död 1963 i Frankrike mest berömd som poet, med *L'Homme approximatif* som ett av sina mest kända verk.

Det livsomvälvande mötet mellan Greta och Tzara skedde en kväll 1924 när hon tillsammans med Nils och Thora Dardel befann sig på Théâtre de la Cigale på Boulevard Clichy när Tzaras pjäs *Mouchoir d'un nuage*, Molnäsduken, uppfördes. Efter föreställningen träffades de båda, umgicks hela vintern, och gifte sig i augusti 1925 i Stockholm.

Paret lät Bauhausarkitekten Adolf Loos rita ett hus åt sig på Montmartre, på Avenue Junot. Huset, "Maison Tzara", klassades tidigt som en historisk byggnad genom sin funktionalistiska arkitektur, som då var ny och uppseendeväckande. Greta Knutson berättade för mig att hon aldrig hade trivts där. Det fanns nästan inga väggar i huset. Loos princip var att rummen skulle vara öppna.

När Tristan kom dragande med sina vänner på eftermiddagarna hade jag ingenstans att vara. Till slut satte jag upp en vägg så att jag fick vara i fred. Tristan blev så arg att han var borta i flera dagar.

Det var Gretas pappa som betalade byggnationen. Paret levde delvis på underhåll från Gretas familj. Bretons och Tzaras vänner gick ut och in som barn i huset:

Jag kände mig hela tiden främmande för surrealisterna. De menade ju att alla människor ur sitt undermedvetna kunde fiska upp element som ställda intill varandra var vad man kallade "konst". Egendommiga, oväntade möten mellan olika element var tillräckliga för att man skulle få en upplevelse som ökade ens insikt och klarsyn.

Surrealisterna gjorde t.ex. något som de kallade "cadavres exquis". Man vek ett papper i ett antal veck och lät en krets vänner med penna och färger åstadkomma något på ett veck. Sedan fick nästa man eller kvinna – utan att titta på det föregående vecket – måla vad han eller hon hade på hjärtat, och så fortsatte man laget runt. När sedan papperet vecklades ut var resultatet något helt oväntat, fritt från sammanhängande logik. Dessa verk kallades alltså för "Utsökta kadaver".

Omslaget på Gunnar Ekelöfs översättningar av surrealistisk fransk poesi (*Fransk surrealism* 1933) är för övrigt just ett sådant "cadavres exquis."

~

Tiden som följde, tillsammans med Tzara gav inte den andliga och konstnärliga stimulans Greta hade hyst förhoppningar om. Sin insiktsfulla besvikelse beskrev hon för mig såhär:

Jag var alltså intresserad av den konstnärliga traditionen, av komposition och form. Mitt måleri under 20-och 30-talen gick stick i stäv mot vad Tristan och hans vänner predikade. Jag stod alltså i mitt hem och målade, men kunde knappast visa vad jag gjorde för Breton-gruppen. Vi var helt främmande för varandra. Dessutom tyckte jag Breton var alltför dominerande, humörlös, besvärlig att ha att göra med. Av det parisiska måleriet på 20-och 30-talen intresserade mig särskilt Picasso. Både i sitt måleri och i sitt tecknande anknöt ju Picasso till en klassisk tradition.

Äktenskapet mellan Greta och Tzara blev olyckligt. Hon menade att Tzara hade gift sig med henne för pengarnas skull och att paret Dardel "sålde henne" alltför lätt. Hon gick under 1980 igenom bevarade brev till och från Tzara:

En skakande läsning. Allt hos Tristan är hyckleri. Han, som själv var mycket svartsjuk, hade flera historier vid sidan om, vid ett tillfälle två samtidigt. Jag däremot, med min lutherska ärlighet, ansåg mig tvingad att "bekänna" mina affärer, och var gång ställde Tristan till ett herrans oväsen. Först hade jag en historia med en ung svensk målare i Sverige, och sedan med en mycket fin amerikan./.../ Sedan kom Pablo Neruda och till sist René Char. Tristans svartsjuka var nog betingad av att han helt enkelt var rädd att förlora mig för pengarnas skull.

Gretas ungdomsvän Wallenqvist var heller ingen beundrare av Tzara. Han bekräftar delvis hennes bittra eftersmak av passionen och äktenskapet. Tzara var, enligt honom, en eftersägare och opportunist, men konstaterade att "äktenskapet mellan dem var kalkylerat på båda sidor. Tzara fick en vacker och rik svenska och Greta kom in i de rätta kretsarna. I huset på Avenue Junot byggdes en scen för Tzara och hans vänner där de skulle uppföra dadaistiska eller surrealistiska evenemang, men därav blev intet".

Enligt Greta var Tzara rentav ”satanisk” mot henne under hela kriget. Hans poäng var att Christophe skulle – enligt fransk lag – tas ifrån henne om det blev ådagalagt att hon hade en kärlekshistoria med någon innan skilsmässan formellt var ett faktum. ”Därför övervakade han mig under alla krigsåren, spionerade”, förklarade hon.

Hur pass långvarig Gretas erotiska förbindelse med den senare nobelpristagaren Pablo Neruda var, kom jag mig aldrig för att fråga. I utkanten av surrealistkretsen fanns däremot en annan känd författare som fångade Greta Knutsons öga: den åtta år yngre fransmannen René Char. Med honom levde hon och sonen Christophe från 1940 i fem år utanför Aix en Provence. Char hade en stark vilja, stor självständighet, berättade hon, och lärde henne mycket om provencalsk romantik, humor, poesi, uppmuntrade henne som konstnär. Men, sa hon, ”Char ljög så förskräckligt, man visste aldrig när han talade sanning”.

Gretas gestalt tycks ligga till grund för flera dikter av Char. Den väsentliga och mest sammanhängande diktföljden med Greta i centrum möter vi i ovan nämnda *Le visage nuptial*.

I ett långt senare samtal om boken, återgivet i Paul Veynes *René Char en ses poèmes* (1990) läser vi följande:

Sommaren 1938 var jag mycket förälskad. *Le visage nuptial* är ett minne av denna passion, ett firande av Kvinnan, meddelande om poetsens uppvaknande. Och det är ingen minnesdikt skriven till ett bröllop; jag vill förekomma ett komiskt misstag: nuptial har ingenting att göra med *matrimonial*, äktenskaplig. Det är undantagslöst en teknisk term som betecknar den enda sanna föreningen, bröllopfesten med den personifierade skönheten. (s. 173)

Om denna tid berättade Greta bl.a. följande:

Jag var aktiv i motståndsrörelsen under de år jag hade en relation med Char. Så småningom blev jag ledare för en grupp i Aix. Vår uppgift var väsentligen att förfälska pass till judar och andra som måste lämna landet via Pyrenéerna till Spanien. Vi visste aldrig vilka som lyckats nå friheten; de kunde ju på grund av censuren ej skriva till oss. I efterhand har jag fått veta att vissa försvann. Några tog livet av sig när de såg att de ej skulle orka med strapatserna, som Walter Benjamin.

Omständigheterna kring tillkomsten av *Le visage nuptial* är speciella. Boken trycktes alltså i december 1938. Tidigare samma år utkom *Dehors la nuit est gouvernée* (Utanför är natten styrd). Följande år, 1939, publicerade Char endast en dikt, ”Par la bouche de l’Engoulevent” (Genom nattskärrans mun).

Efter krigsförklaringen den 3 september blir Char mobiliserad och förläggs till Elsass där han vistas fram till kapitulationen den 22 juni 1940. Demobiliserad återvänder han till sin hemort i Provence, L’isle sur-la-Sorgue. Han är eftersökt av prefekturen i Vaucluse på grund av påstådda kommunistiska sympatier och tar sig till Cereste i Basses-Alpes. Trots att landets södra del formellt är fritt är Gestapo-agenter stödda av franska sympatisörer verksamma här. Under årets första hälft är Char aktiv inom den lokala motståndsrörelsen, och enrolleras senare i den hemliga franska armén. Här följer och förföljer man Gestapos verksamhet. Char blir med täcknamnet ”Alexandre” chef för ett större distrikt. När också den södra delen av landet intas av tyskarna i december 1942 vidgas motståndsrörelsens verksamhet.

~

Världskriget, Chars mobilisering och verksamhet i motståndsrörelsen, gör att just deras kärlekshistoria för Chars del kan dokumenteras genom en omfattande brevsamling. Efter krigsslutet deponerade Greta en stor samling brev från Char, sin familj och sina vänner till Tessininstitutet i Paris. Detta institut var grundat och stod under ledning av Gunnar W. Lundberg, länge verksam som kulturråd vid svenska ambassaden. Jag fick Lundbergs tillstånd att fritt läsa och kopiera ur samlingen.

Ingenting finns utanför själva dikten, och skall inte finnas, menade Char. Han talar vid några tillfällen om vikten av ”stängda fönsterluckor kring den poetiska blixstens ursprung”. Så vitt jag vet finns knappast någon period i hans liv som han själv beskrivit utförligt. Ett enda undantag finns: dokumentationen av hans intensiva kärlek till Greta, bevarade i brev mellan 1939 och 1940. Det exemplar av *Le visage nuptial* som nu förvaras i Bibliothèque Nationale har följande av författaren handskrivna dedikation:

Seuls demeurent et seuls demeureront... GRETA J'ai porté ton visage à mon coeur. J'ai pleuré de me sentir libre et t'aimer à jamais. (Ensamma består och ensamma skall bestå. GRETA Jag har burit ditt ansikte vid mitt hjärta. Jag har gråtit över att känna mig fri för alltid).

I sista korrekturet ströks de sista orden "Och ensamma skall bestå". *Seuls demeurent* blev namnet på en ny diktsamling, utgiven först 1945. Här finns bl.a. också *Le visage nuptial* återgiven.

Chars kärlek till Greta möter läsaren i de ovan nämnda breven, sextiofem till antalet. Han skriver först som inkallad soldat från hösten 1939, senare som motståndsledare. Vardagen tillåter inte annat än sporadiska möten, alltid i hemlighet och med långa intervaller.

Här är kärleken ingalunda enstaka blixtar. Char beskriver ett pågående, flerårigt äskväder, med förklarande utvecklingar. Kanske breven skall ses som dikter, variationer på ett tema där en enda person står i centrum?

Senare ville Char inte gärna tala om denna långa bundenhet till Greta. Hans poesi hade enligt honom inget med bakgrunden att göra. Här citeras ett av breven, daterat 17 mars, utan årtal (förmodligen 1940):

Min kärlek, mitt förtrollade ansikte, min dal från Solens ungdom. Jag ler mot dig, jag drömmer om dagg och din röst som vilar på födelsen av den dag som bär ditt namn. Jag älskar dig. Å, som jag smeker dina händer som nyss har låtit sig skrivas, och drar dessa läsbara fåror av lätt och tungt ljus, som får mig att se ugnens eldar och oändligt den levande varelse som brinner av vår kärlek – i alla dess former och härur hämta sin ära och lycka att finnas till. Men tårarna är inte helt förkastliga.

Dina plågor, deras läkedom, skall vara guld i ditt arbete. Ty jag vet, känner de frukter som det skänker, detta arbete. Du liknar vinet, olivträdet, gyllene, läkande. Minns detta. Å, jag skall se dig, komma i dina armar, naken i din källa. Det är min mun som sedan skall befrukta jorden där jag går, förenad med din som skall ge mig ljus utan förmörkelse. Ja! Liksom åren... Min Greta, min drottning, skall beströs med stjärnor.

Många av breven fördröjdes genom censur. Före det nu citerade brevet finns ett till granskarna ställt, förklarande meddelande:

”Till er, Censur – Detta är helt och hållet ett kärleksbrev. Dess existens är ett villkor för min egen. Så enkelt är det. Tacksam för snabb läsning. René Char.”

Breven beskriver de båda älskandes möten, utandas hans kärlek, längtan, otålighet, tacksamhet för de gåvor hon sänder honom – mat, cigaretter – för hennes klarsyn, klokhet, intelligens. ”Ack vad jag vuxit som människa vid din sida!” skriver han i maj 1940. Han uppmuntrar henne i hennes konstnärliga arbete. ”Fortsätt, fortsätt, arbeta, arbeta!”

Kanske de bevarade breven har sitt berättigande, trots Chars ord om vikten av ”stängda fönsterluckor” – som postuma intyg om en passion i det förflutna. Ett pre scriptum?

~

Tanken att översätta Chars poesi tillsammans med Greta kom upp under våra möten vintern 1979–80. Jag ville gärna fortsätta våra regelbundna möten. Ett gemensamt engagemang kunde vara givande, och Char, som jag själv bara ytligt kände till, låg nära till hands.

Greta var entusiastisk. Men i februari 1980 uppstod en kris mellan henne och Char. Bibliothèque Nationale hade anordnat en utställning av Chars illuminerade manuskript. Trots att Greta med vinjetter illustrerat *Le visage nuptial* i en liten första upplaga från 1938 nämndes hon inte ens i katalogen, och ”hennes” bok var nästan gömd i mängden utställda verk. Greta var naturligtvis sårad över detta. I samma veva vägrade Char att låna henne några fotografier, som hon skulle behövt till utställningen, d.v.s. han svarade inte på hennes brev härom.

Efter lång tvekan föreslog Greta att vi trots allt skulle påbörja arbetet och jag skrev ett brev till Char om vårt projekt. Sverker Åström, vår ambassadör, var informerad om saken. I mars var Char i Paris och Åström ordnade då en lunch på residenset för honom, konstnären Viera de la Silva och chefen för Bibliothèque Nationale. Jag var där men Greta hade tackat nej.

Efter lunchen tog Char i enrum upp översättningsfrågan. Kunde jag inte ensam göra översättningarna? Missförstånd hade nämligen uppstått mellan Greta och honom, antydde han, och

Greta var negativt inställd. Han sade sig ha stor respekt för hennes kunskaper, kultur, intelligens, hennes konstnärskap, men hon var ”lynnig”. Hon hade inte själv besökt utställningen, litat på några få vänners utsagor. Skulle hon medverka i översättningsarbetet blev det till nackdel för hela projektet, sammanfattade Char.

Dagen därpå ringde Greta. Hon ville inte längre vara med. Char hade burit sig illa åt mot henne. Sonen Christophe var också mycket negativ mot tanken på ett samarbete mellan hans mor och Char. Dessutom, ansåg hon, fanns det mycket annat hon ville göra under den korta tid hon hade kvar.

Jag svarade att jag förstod henne. Att jag föreslagit samarbete omkring Char berodde inte minst på att jag var angelägen att inte förlora henne ur sikte efter utställningen. Men kanske vi kunde hitta något annat ämne? Hon höll med om att vi borde fortsätta våra möten.

Samma dag besökte jag Char. Han gick genast in på sitt förhållande till Greta. Jo, det var hon som hade lett in honom på filosofen Martin Heidegger. Hon kunde många språk och fungerade som en förmedlare av impulser utifrån till sina franska vänner. De hade stått varandra nära. I Pétainpolisens arkiv fanns en anteckning om att Char brukade besöka Greta Knutson, en efterspanad person. De hade varit som ”två öar i en arkipelag, skilda åt, men nära”.

Greta kände väl till hans diktning, medgav Char. Hon hade själv skrivit dikter: han hade fogat in fyra rader av henne i ett av sina egna poem. Men, betonade Char, om skulle hon vara med om en översättning kunde företaget bli lidande. Hon skulle anse sig veta vad vissa dikter betydde, pressa in sina egna erfarenheter. Char föredrog därför att jag ensam åtog mig översättningen.

Jag svarade att Greta nu på morgonen förklarat sig vilja avstå. Det var lika bra, menade Char. Han återkom till missförstånden i samband med utställningen på Bibliothèque Nationale. Nej, han kunde inte besöka henne i Paris. Hon bodde på 20:e våningen. En sådan ”hissfärd var för mycket” för honom.

~

Mina översättningar av Chars dikter kom snart ut i samlingen *Stränghet i ett mandelregn*, 1982. Diktsviten *Le visage nuptial*

däremot markerar en tydlig milstolpe i Chars författarskap. De ledande översättarna av Chars verk till engelska, Mary Ann Caws i samarbete med Jonathan Griffin, anser dikten vara den mest krävande av alla. Här följer en del av min översättning:

Mitt följ, nu försvinner du, står i fjärran;
Mångfaldens behag har nyss förintats
Farväl till er, kamrater, min vrede, mina tecken.
Inställsamma ledsnad, ni förs bort av allt.
Jag älskar.

Vattnet är tungt vid källans dag.
Guldrött splitter i långsam förgrening vid din överdel, säkrad proportion.
Och jag som du,
Med blomstrande strå vid himlens rand ropar ditt namn,
Jag redovisar spåren,
Träffad, stark i klarhet.

Gördel av ånga, milda mångfald, uppmjukat flertal, spridare av fruktan, rör vid min förnyelse.
Värn för min beständighet, jag släpper stödet från min storhets svaghet;
Jag bygger vägen till min boning, stoppar överlevnads första friskhet.
Bränd av vandrande ensamhet,
Minns jag hennes Närvaro, simtagen på dess skugga.

Originaldikten väckte uppseende, blev genast bedömd som ett av Chars mästerverk. Den och de andra fyra dikterna i samlingen tonsattes av den kände kompositören Pierre Boulez. Char gladdes naturligen åt Boulez uppmärksamhet. Men, tyckte Greta, Char var liksom Breton och alla poeterna i surrealistkretsen, "totalt omusikalisk".

Ofta är Char hermetisk, obegriplig, menade Greta. En av flera nycklar till förståelse finns hos den försokratiske filosofen Herakleitos. Hans fragmentariska filosofi fanns på franska tillgänglig under Chars formativa år, främst 1930- och 40-talen. Här finner vi kanske grunden till den föreställningsvärld och det uttryckssätt som kännetecknar författaren till *Le visage nuptial*.

År 1948 publicerades en ny fransk översättning av Herakleitos fragment, gjord av Yves Battistini, försedd med ett förord av

Char, där han tar upp grekens sätt att ”stycka sönder den oerhörda frågan”. I stället ”svarar han med gester, med kunskap om människans insikter och vanor, utan att för den skull minska elden, avbryta dess komplexitet, kompromettera mysteriet, förtrycka dess ungdomlighet”.

Greta hade under 1930-talet förklarat och i brottstycken översatt Martin Heidegger för den i främmande språk okunnige Char. Den tyske filosofen, som senare skulle bli en av Chars vänner, predikade i Sören Kierkegaards efterföljd det existentiella engagemangets avgörande betydelse för djupare mänsklig förståelse. Tanken kom ju också att bli en bärande idé hos Jean-Paul Sartre. Greta konstaterade att de båda möttes i det hermetiska men att Char inte helt förstått Heidegger eftersom han inte kunde tyska, och Heidegger var oöversättlig.

Le Visage nuptial består av fem dikter, där den som här ovan återgivits står i centrum. Den sista dikten är ett farväl till en känslomässig bundenhet, en återgång till den frihet som för Char var essentiell, och som inte tillät insyn i hans privata liv – mer än den som hans dikter kunde ge.

Men kanske det finns en mer tydlig tolkning av den stora dikten. Det avslutande, femte poemet har titeln ”Post-Scriptum”. I min översättning till svenska lyder raderna som följer:

Lämna mig som väntar utan mun;
Jag är född vid era fötter, men ni har förlorat mig;
Mina eldar har alltför noga stakat ut sitt rike:
Mot er stupstock har min skatt förblött.

Öknen – skydd för en enda ljuvlig brand
Har aldrig nämnt mitt namn
Återgav mig aldrig något.

Lämna mig i munlöst tålmod:
I min hand är passionens klöver järn

I luftens häpnad öppnas mina vägar,
Mitt ansikte skall tiden plåna ut,
En häst som evigt drar sin plog.

”I min hand är passionens klöverjärn. Något annat borde inte finnas, det övriga saknar berättigande. Diktaren och hans tid *är* i dikten”, skriver Éric Marty i sin monografi René Char (2007) och fortsätter:

Det är i denna beskrivna passion föremålet hör hemma – resten bör glömmas. Kvinnan i dikten är, förkroppsligar, den extatiska närvaro där hon öppnade sig åt skalden, och där hon lever vidare./.../. För poeten har mellan nuet och extasens ögonblick, där de båda förenats i en enda närvaro, ingen tid förflutit./.../. Mot en subjektiv tidsuppfattning som endast relateras till det begränsade minnet betraktar poeten tiden som transcendent: hänryckningen finns bara i nuets blix. (s. 258 f)

~

Men rollen som ett utanför tiden stående föremål för poetisk hänförelse passade knappast Greta. För henne stod kunnandet i centrum. Wallenqvist, Gretas ungdomsbekant, frågade henne en gång varför hon inte skrev dikter. Hon svarade att ”det var ingen idé, eftersom hon redan kunde det”.

Greta rörde sig i centrum för de strömningar som dominerade Paris under 20- och 30-talen, kände flertalet av det dåvarande franska konstnärslivets kända gestalter. Men hon arbetade ensam, tillhörde aldrig någon grupp. Själv betraktade hon gymnasieåren i Djursholm och efterkrigsåren på bondgården i Gourdes i Vaucluse som sina lyckligaste, år då hon levde självständigt och nära naturen.

Jag visade en gång Greta min översättning av Chars långa diktsvit *Bröllopsansiktet*. ”Den är skriven åt mig”, sa hon, ”jag illustrerade dikten – miniatyrerna måste finnas hos Char, om han sparar dem”.

Jag tänker mig, trots den bittra skilsmässan, att Gretas och Chars liv och längtan ändå löper samman i följande diktrader av Char: ”Som barn promenad på den råhuggna piren/Som man illusionen, återkommande/Skogarnas rena ögon, gråtande,/Söker ett huvud som bostad.

Norden och Ryssland under vikingatiden

Per Olof Sjöstrand

I september 2016 lanserade Nordiska ministerrådet under Finlands ordförandeskap sina nya samarbetsprogram med nordvästra Ryssland vid en konferens i S:t Petersburg. Intresset var stort och långt över 100 potentiella ryska samarbetspartners uppges ha mött upp. Sambanden mellan Norden och Ryssland har – på gott och ont – mycket gamla och kanske för många nulevande oväntade anor, vilket denna artikel avser kasta ljus över.

Under den nordiska vikingatiden cirka 750–1100 drog nordbor också i österled, huvudsakligen från dagens östra Sverige jämte med Åland, men också från Danmark och Norge. De uppträder här under helt andra beteckningar än i väster, nämligen som ruser och varjager. Sedan gammalt finns en omfattande debatt om vad dessa ord betyder och framförallt om hur ruser står i samband med ryssar (ry. russkije, eng. Russians, ty. Russen etc.) och Ryssland (ry. Rossia, grek. Ρωσία, eng. Russia, ty. Russland etc.).

Något ”ryskt” folk, land eller rike existerade inte före den nordiska vikingatiden. Den mest omfattade och nog också troligaste förklaringen bakom ordet rus är att det kommer från det östersjöfinska ordet för Sverige och en person därifrån, ruotsi (estn. rootsi), som i sin tur hör samman med namnet Roden/Rodslagen, av rodd och

roddarlag. Stora delar av nuvarande nordvästra Ryssland befolkades av olika finsk-ugriska folk och dessa använde uppenbart ordet som en allmän beteckning för de nordbor som anlände till deras länder. Därifrån inflöt ordet i östslaviskan som omformade det till rus.

Ordet blev sedan en allmän funktionell beteckning för den vartefter slaviserade militära, ekonomiska och politiska eliten, bestående av såväl nordbor som andra som kom att bära upp den kieviska staten, för att slutligen bli en benämning för hela denna stats befolkning, som således blev ruser > ryssar. Efter att storfurst Vladimir (d. 1015) i slutet av 980-talet antagit kristendomen i dess grekisk-ortodoxa form kom rus även att syfta på en som var grekisk-ortodox. Den rusiska statens centrum kom att ligga i staden Kiev i dagens Ukraina. Ibland kallas detta rike också Kievriket, Kiev-Rus och liknande. I de gamla slaviska texterna betecknas såväl folket som riket Rus, vilket idag framstår som en arkaisk-poetisk beteckning för Ryssland, som på modern ryska kallas *Rossija*.

Ordet varjager (ry. varjazi, grek. βαριάγοι *variagoi*) eller väringar (fnord. væringjar, grek. βάραγγοι *varangoi*) i sin tur förefaller ha uppkommit i ett senare skede och användes främst för de nordbor som gick i militär sold hos de rusiska furstarna och bysantinska kejsarna. Ordet har germanskt ursprung och bör vara sammansatt av *var* 'trohet, sanning' och *gengi*, 'följeslagare'; alltså en edsvuren följeslagare, någon som inträtt i tjänst hos en herre genom ett edsvuret trohetslöfte. Då ordet rus med tiden börjat avse invånarna i det kieviska riket och furstarna där ofta anlidade nordiska edsvurna krigare, varjager/väringar, blev väring det samma som någon från Norden eller Östersjöområdet. Östersjön kallas i östliga källor för "Varjagiska havet".

Tusentals bosättningar och gravar som undersökts av arkeologer i dagens Västrysland, Ukraina och Vitryssland ger en riklig bild av så gott som alla sidor av tidens kultur. Totalt finns drygt 400 arkeologiska komplex som innehåller skandinaviska inslag från den nordiska vikingatiden. De främsta fyndkategorierna i denna väg är broscher, hängsmycken, torshammringar (järnhalsband med hängen i form av torshammare), knivslidor, spännbucklor, spjutspetsar, sköldbucklor, metallverktyg och svärd. Ett särskilt otvetydigt skandinaviskt inslag är båtgravar. Till detta kommer

hundratusentals islamska, europeiska, bysantinska och rusiska/ryska mynt från hela Östeuropa och Norden, där de största fynden av islamska silvermynt finns i Mälardalen, på Åland samt framförallt på Gotland.

Ett mycket intrikat inslag i detta sammanhang är de åländska lertassarna, vilka fungerade som skyddande amulett i brandgravar. De är formade som en djurtass liknande bäverns eller björnens, två djurarter som inte funnits på Åland. Sådana lertassar har även hittats i Jaroslavl-området vid Volga i centrala Ryssland. I Norden har endast ett exemplar påträffats i övrigt, i Södermanland. De åländska lertassarna är från förvikingatid och vikingatid medan de ryska dyker upp först under vikingatid, vilket tydde på ett närmare samband. Frågan har stötts och blötts sedan länge. Medan en del sett tassarna i Ryssland som åländsk kulturexport, och menat att ålänningarna kanske var tidigt ute som pionjärer i österled, har andra pekat på att inget i övrigt sammanbinder de ryska fyndplatserna med Åland och att det sannolikt varit fråga om en mera vittspridd djurkult. Lerimitationerna i gravarna antas då ha fungerat som substitut för riktiga tassar på platser där dessa djur inte förekom i naturlig form.

Varjagen Rurik och hans ättlingar

Mellan åren 1050 och 1120 kompilerade ett flertal munkar i Kiev en första sammanhängande framställning av den ryska statens tidiga historia, kallad Primärkrönikan eller också Nestorskrönikan (efter en av munkarna). Här berättas att 859 anfölls en koalition av finnar och östslaver i trakterna sydöst om Finska vikens inre av en grupp varjager (= skandinaver) som tvingade dem att betala tribut. Tre år senare blev varjagerna körda på porten, men samtidigt utbröt politisk oreda bland dessa finnar och östslaver, varvid de inbjöd en annan grupp varjager från Östersjöns andra sida kallade Rus' och ledda av en viss Rurik (nord Rörrik) att komma och härska över dem.

Krönikan uppger alltså här att de härskande ruserna i Ryssland ursprungligen härrörde från ruser på Östersjöns västra sida och de förekommande personnamnen i de äldre skedena är tveklöst

nordiska, vilket ju onekligen styrker att elementet rus är av det östersjöfinska, av Roden/Rodslagen härledda ordet för Sverige och svensk, ruots(i). Rurik etablerade sig i trakterna av Ladoga och Novgorod och började utsträcka sin makt över andra kringliggande områden. Några av hans följeslagare drog söderut till Kiev som på den tiden behärskades av de nomadiska khazarerna. År 860 företogs även ett anfall på den bysantiska huvudstaden Konstantinopel, väl främst för att sätta sig i respekt hos bysantinerna, vilka å sin sida satte igång försök att kristna ruserna.

Efter Ruriks död 879 ledde hans efterträdare Oleg (nord. Helge) en expedition söderut och övertog Kiev, som sålunda jämte Novgorods föregångare Riurikovo lydde under samma rusiska härskardynasti, efter den halvlegendariske Rurik betecknade rurikider, vilka därefter genomförde en rad härtåg för att expandera sitt tributupptagningsområde, i väster till gränsen mot Polen och i öster ända till övre Volga, i söder ner till Krim och i nordväst till Finska viken.

Denna tidiga och till ytan jättelika rusiska stat kan beskrivas som ett lösligt tributimperium, styrd av en storfurste med säte i Kiev, som genom anlitanande av släktingar som underfurstar på olika håll jämte krigarföljen systematiskt tvingade underlydande folk att erlägga tributer, främst i form av skinn. Bytet från återkommande krigståg tillsammans med uppsamlade tributer blev sammantaget avsevärt och skeppades under förra delen av 900-talet till Konstantinopel.

Banden mellan Kiev och Konstantinopel blev med tiden allt fastare och i slutet av 980-talet antog storfurst Vladimir ”den helige” formellt kristendomen från Bysans och äktade kejsar Basileios II:s syster Anna. Den östliga, grekisk-ortodoxa kristendomen spred sig i första hand just på detta sätt, genom avtal på högsta nivå mellan furstar, varefter de mottagande furstarna också med eld och svärd tvingade sina undersåtar att till det yttre anta den nya tron utan någon egentlig ”mission”. De flesta biskopar och präster i Kievriket var långt framåt i tiden greker/bysantinare. Redan före 900-talets utgång fanns grekisk-ortodoxa biskopar i de viktigaste rusiska centralorterna, däribland Novgorod.

Kiev och Konstantinopel

En mindre bosättning hade funnits på stället för Kiev sedan århundraden före vikingatiden. Den s.k. podolen, som fungerade som det huvudsakliga centrumet för stadens handel och hantverk, härrör från 880-talets senare del. Undersökta gravar och påträffade föremål talar för att stadens elit haft ett litet men klart urskiljbart nordiskt inslag.

Med den rurikidiska dynastins etablering i Kiev blev orten centrum i den rusiska staten. Före Igors övertagande av staden hade den styrts av khazarerna som sedan mitten av 600-talet sträckt sitt välde hit till trakterna av mellersta Dnjepr. Någon nämnvärd betydelse i tidens handel hade orten uppenbart inte haft före Igors ankomst, ty inga vare sig skandinaviska föremål eller islamska mynt har påträffats här från tiden före honom. Därefter växte stadens betydelse i handeln raskt.

Om än handeln med den islamska världen till en början torde ha dominerat ännu i början av 900-talet, har vartefter staden fått sin centrala roll vid rutten längs Dnjepr till Svarta havet och den bysantinska huvudstaden Konstantinopel, som utan tvekan var det dåtida Europas största stad. Dess befolkning har för 800–900-talens vidkommande beräknats till 500 000–800 000 invånare. För personer från norra Europa, där det fåtal städer som fanns inte ens hade 1 000 invånare per stad, måste Konstantinopel – nordbornas Miklagård 'storgård' – ha framstått som någonting helt enastående.

Då rurikiderna slagit sig ner i Kiev, tog de sig an att utveckla handeln med Konstantinopel. Bysantinarna ställde sig dock avvakande, då vid ett flertal tillfällen, allra främst 860, olika nordiska grupper utfört attacker mot såväl denna stad som andra bysantinska orter utmed Svarta havets kuster. Oleg tvingade dock, genom ett militärt anfall runt åren 907–912, staden att gå med på ett avtal som specificerade villkoren för nordbornas/rusernas handel där. Varuutbytet mellan Kiev och Konstantinopel växte kontinuerligt och före mitten av 900-talet seglade årliga handelsmannafloppor mellan städerna. Från Kiev exporterades framförallt pälsar, trälar, honung och bivax (till att stöpa ljus som man under medeltiden använde rikligt av i gudstjänster).

Trots rådande handelsavtal, uppstod dock stundom konflikter. Mellan åren 941 och 945 ansatte en rusisk flotta från Kiev en rad bysantinska städer vid Svarta havet innan den blev förintad av den bysantinska flottan. Tidens källor berättar att bysantinarna på sina skepp hade ett hemligt och skräckinjagande vapen som kallade ”grekisk eld”. Till dags dato råder ingen exakt klarhet om hur det fungerade och vilken kemisk blandning som användes, men det var alltså fråga om ett slags eldkastare som kunde få ett fientligt segelskepp av trä att övertända på nolltid. Efter detta ingicks ett nytt handelsavtal som i avsevärt större detalj reglerade handelsumgänget. Från bysantinsk sida var man, uppenbarligen av säkerhetsskäl och dåliga erfarenheter från tidigare, måna om att begränsa antalet ruser som samtidigt fick besöka staden och dess omgivningar.

Värt att märka är att rurikiderna i Kiev endast var en av många dynastier som gjorde anspråk på herravälde i hela det område i dagens Västryskland, Vitryssland och Ukraina där nordbor slagit sig ner. I bl.a. det bysantinsk-rusiska avtalet från runt åren 907–912, som finns infogat i Primärkrönikan, omnämns andra storfurstar i Tjernigov, Polotsk, Rostov, Liubech och andra städer som skulle ha varit Oleg underdåniga. Dessa storfurstar omtalas ingenstans i övrigt i krönikans löpande text och av den rurikidiska dynastin har de ju uppenbart inte varit, så tidens rusiska område av allt att döma har varit politiskt delat mellan en rad lokala rusiska härskare i olika städer. Under Ruriks son Igor (d. 945) och dennes änka Olga (nord. Helga, d. 969) samt deras son Svjatoslav (d. 972) utökades det rurikidiska väldet avsevärt, men smärre fristående rusiska furstar fanns ännu i olika städer under senare 900-talet, som den från Östersjöns andra sida komne Rogvolod (nord. Ragnvald) av Polotsk, vars dotter Rogneda (nord. Ragnhild) Svjatoslavs son Vladimir tilltvingade sig som maka runt år 980. Också en furste Tury (nord. Tore) av turoverna runt Turov omtalas i samband med detta.

Rurikiderna hörde heller inte till de första nordiska entreprenörerna och bosättarna i trakterna runt Ladoga och söder därom, utan inträdde här först strax efter 800-talets mitt då herraväldet i regionen blivit hårt omstritt mellan olika nordiska grupper. Ruriks följe slog ut de andra nordborna och tvingade de lokala finska och östslaviska stammarna till underkastelse. Hans efterträdare tog

kontrollen över Kiev och skapade med tiden den rusiska staten. I processen miste vissa av rurikidernas medtävlare sina liv, andra såg sig föranledda att söka sig antingen till Bysans eller återvända till Norden.

Remarkabelt nog påträffas i det utgående 800-talets bysantinska aristokrati ett nordiskt inslag ända upp till kejsarfamiljen. Kejsar Basileios I:s maka Eudokia (d. 882), som också varit älskarinna till den föregående kejsaren, var dotter till en man i kejsrerlig tjänst vid namn Inger, d.v.s. Ingvar. Att personer av nordisk härkomst faktiskt kunnat ge utslag så högt upp i den bysantinska hierarkin måste – precis som i fråga om att bilda ett härskande skikt i Östeuropa – höra samman med synnerlig spetskompetens inom det krigiska området, d.v.s. att de har kommit upp sig genom att ha tagit värvning i det bysantinska militärväsendet och snabbt stigit i graderna där.

Om den sekler långa maktkampen i rusernas land har emellertid den rurikidiskt propagandistiska Primärkrönikan mycket lite att säga. Att det blev rurikiderna som utgick som segrare och att deras version av det rusiska landets politiska historia kom att bevaras för eftervärlden i sagda krönika, bör ha hört samman med att de kontrollerade Kiev. Staden hade en omfattande avdelning för handel och hantverk – den s.k. podolen – samt ett politiskt och – efter det formella antagandet av kristendom i slutet av 980-talet – kyrkligt kvarter på högplatån ovanför floden. Läget var i flera avseenden idealiskt. De branta klipporna runt staden gav ett hyfsat naturligt skydd och den som kontrollerade denna stad vid mellersta Dnjepr kontrollerade i praktiken också hela den nordeuropeiska handeln med Konstantinopel och Bysans.

I krigarsold i österled

Efter att inflödet av islamska silvermynt till Östeuropa och Östersjöområdet uppnått en tidigare oskådad omfattning på 940–950-talen, började tillgången därefter sjunka drastiskt för att helt upphöra fram på 1030-talet. Bakom detta låg den samanidiska statens kollaps jämte en växande silverkris i Centralasien. En omfattande myntexport och sinande silverfyndigheter ledde till att

myntens silverhalt minskades kraftigt, varmed de blev oattraktiva för de rusiska köpmännen. Utanför sitt egentliga slagningsområde fungerade mynten inte som pengar i modern mening utan värdet skapades av silvret som vägdes. Minskades silverhalten starkt blev de helt oanvändbara. Vid början av 1000-talet började de novgorodiska köpmännen istället vända sig mot Östersjön för att komma över pälsar och tyska och engelska mynt.

När mynt anlände österifrån till Östersjöområdet betyder det att ett antal varor också gick i motsatt riktning, enligt skriftliga och arkeologiska källor bärnsten, vapen (främst svärd), tenn, blyinfattningar, glas och vin. Västslaverna vid södra Östersjökusten kan å sin sida också tänkas ha exporterat säd till Ladogatrakten. Den ryska importen av bärnsten och svärd måste ha varit rätt omfattande, då islamska skriftställare noterar att bolgarerna vid Volga förmedlade stora mängder av dessa varor till Khwarezm i Centralasien. De rusiska eliternas stigande välstånd gjorde deras land till en god marknad för både västlig och orientalisk import.

Såväl de rusiska furstarna som de bysantinska kejsarna anställde också gärna varjager/väringar, d.v.s. skandinaviska krigare. I synnerhet den bysantinska armén var en stor arbetsgivare och många nordbor sökte sig dit via Ryssland. Det rusisk-bysantinska handelsavtalet från år 945 innehåller en bestämmelse om att Kievstorfursten vid begäran skulle sända skandinaviska krigare till Bysans. De bysantinska mynt som påträffats i Norden bör i första hand röra sig om krigarsold som återvändande väringar haft med sig hem till Norden. På svenska runstenar är den vanligaste färdorten "Grekland", d.v.s. bysantinska imperiet. Även om det inte sägs rakt ut, bör färderna dit mestadels ha bottnat i att söka militärtjänstgöring hos kejsaren.

De rusiska furstarnas attityd gentemot nordiska nykomlingar var dock dubbelbottnad. Hopar av oavlönade och sysslolösa väringar kunde lätt bli ett problem. Storfurstesonen Vladimir var runt 980 i stort behov av utländska – företrädesvis nordiska – legotrupper för att bekriega sina rivaliserande bröder och komma över Kiev och storfurstevärdigheten, men så fort han nått sina mål ville han inte att dessa krigare skulle plundra Kiev eller ifrågasätta hans styre, varvid han sände större delen av dem till Konstantinopel och lät sända bud till kejsaren där att de var på väg.

Den bysantinske kejsaren å sin sida förstod att dra nytta av dem och på det sättet uppstod det kejserliga väringagardet, d.v.s. kejsarnas personliga livvakt bestående främst av ljuslätta nordiska krigare som klart stack ut bland befolkningen i den östra Medelhavs världen. Att ha exotiska utländska krigare som livvakt känns igen från flera håll, bl.a. de franska kungarna hade skotska bågskyttar, tyske kejsaren Fredrik I (d. 1190) hade ett arabiskt livgarde, påvarna har haft ett schweiziskt livgarde. De utländska krigarna var fristående i förhållande till hovets och landets egen aristokrati, behärskade inte det lokala språket och var helt beroende av fursten, varför de var mycket lojala och pålitliga och svårligen kunde knytas till konspirationer mot fursten.

Öst och väst glider isär

Medan de första nordborna i österled i sammansmältning med lokala gelikar antagit rollen av handelsmän och tributupptagare som vartefter skapat handelsnätverk och gryende riken, blev senare generationer av nordbor som kom till Ryssland i stigande grad anlitade som legosoldater hos de rusiska furstarna i deras inbördes strider. Såväl Vladimir som sonen Jaroslav (d. 1054) använde sig av nordiska legotrupper i sina inledande kampanjer för att vinna Kiev och den rurikidiska storfurstevärdigheten. I slaget vid Listven 1024 blev emellertid Jaroslavs nyrekryterade nordiska legokrigare slagna i grunden av brodern Mstislavs nomadiska ryttare. Slaget visade med all tydlighet att rörliga hästburna enheter rekryterade bland nomadfolk i sydöst var framtidens melodi framom fotsoldater.

Storfurst Jaroslav "den vise" var den siste att ta in större mängder nordiska krigare. Han var själv gift med sveakungen Olof "Skötkonungs" (d. 1022) dotter Ingegerd eller Irina (d. 1050) och kom därför också, om än något på avstånd, att engageras i nordiska skeenden. Ingegerds halvsyster Astrid var gift med norske kungen Olav Haraldsson (d. 1030). Efter Olavs fall år 1030 flydde hans yngre halvbror Harald Hårdråde till Jaroslavs hov, där Harald gick i krigstjänst för denne, för att därefter ytterligare inträda i tjänst hos den bysantinske kejsaren. Då Harald återvände till Norge i medlet av 1040-talet hade han fått äkta Jaroslavs och Ingegerds

dotter Elisabeth. Harald stupade sedermera nära York i England år 1066 i ett misslyckat försök att göra sig till engelsk kung.

De isländska sagorna berättar att i samband med äktenskapet mellan Ingegerd och Jaroslav fick hennes fars kusin, den svenske jarlen Ragnvald staden Ladoga, nordbornas Aldeigjuborg, som förläning. I staden, belägen något söder om Ladogasjön vid floden Volkhov och sedan 1700-talet känd som Staraja (gamla) Ladoga, har ett antal kristna nordiska gravar från 1000-talet påträffats som väl kan vara efter Ragnvald och hans manskap. Såväl en isländsk saga som knappa 30 mellansvenska runstenar vittnar om ett större krigståg i österled runt 1040 under en Ingvar, troligen en son till Ingegerds halvbror Emund. Tåget bör ha ingått i ett försök att stöda Jaroslav och ledde ända bort till Svarta havet och Georgien.

Jarslavs nordiska bindningar ska dock inte överdrivas då han uppenbart medvetet satsat på att i görligaste mån knyta band till flera europeiska härskarhus, antagligen med rot i hans stormiga förhållande till Bysans. Förutom att han själv var gift med sveakungen Olofs dotter Ingegerd, gifte han in sina döttrar i de norska, ungerska, franska och engelska kungahusen.

Efter Jarslavs död 1054 började banden till Norden försvagas. Vissa äktenskap ingicks mellan de rusiska och nordiska furstehusen ännu en bit in på 1100-talet, genom vilket bl.a. namnet Vladimir kom in i de danska och svenska kungahusen i formen Valdemar.

Med Jaroslav etablerades en mycket märklig tronskiftesordning som innebar att med en ny storfurste skulle övriga furstar byta plats i rangordningen, vilket ledde till återkommande förvirrade brödramaktkamper och politisk instabilitet. På 1130-talet sprack det kieviska väldet upp i en rad mindre politiska enheter, av vilka det närmast Norden belägna Novgorod blev ett slags köpmannarepublik, med furstar som endast var anställda militäröverbefälhavare, vilket ledde till att Novgorod inte gick att knyta upp genom furstliga äktenskap.

Mot slutet av 1100-talet började brytningen mellan den romersk-katolska kyrkan i väst och den grekisk-ortodoxa kyrkan i öst år 1054 att göra sig gällande även på den nordliga europeiska flanken. Med den framträngande västliga korstågsrörelsen övergick i början av 1200-talet förhållandena mellan öst och väst i besk fiendskap. Några decennier senare intogs rusernas land av

mongolerna, som med undantag för Novgorod gjorde de rusiska furstarna till mongoliska vasaller för några århundraden framåt med vittgående följder för den rusiska politiska kulturen. Vid det laget var det nordiska inslaget i landets historia ett minne blott, även om de moskovitiska tsarerna ända fram till och med Ivan den förskräcklige (d. 1584) och dennes son Feodor I (d. 1598) räknade sig som ättlingar till Rurik.

Källor och litteratur

- Ahola, Joonas, Frog & Lucenius, Jenni eds 2014: *The Viking Age in Åland. Insights into Identity and Remnants of Culture*, Suomalaisen tiedeakatemian toimituksia, Humaniora 372, Helsinki
- Batey, Colleen, Clarke, Helen, Page, R. I. & Price, N. S. 1994: *Cultural Atlas of the Viking World*, ed. James Graham-Campbell, Andromeda, Oxford & New York
- Blöndahl, Sigfús 1978: *The Varangians of Byzantium. An Aspect of Military History*, translated, revised and rewritten by Benedikt S. Benedikz, Cambridge University Press, Cambridge
- Doluchanov, P. M. 1996: *The Early Slavs. Eastern Europe from the Initial Settlement to the Kievan Rus*, Longman, London
- Harrison, Dick 2009: *Norstedts Sveriges historia 600–1350*, Norstedts, Stockholm
- Brink, Stefan & Price, Neil eds. 2012: *The Viking World*, Routledge, London & New York
- Edberg, Rune 1997: *Ingegerd, Olof Skötkonungs dotter. Ett kvinnoöde från vikingatiden*, Sigtuna museer, Sigtuna
- Jansson Ingmar & Fransson, Ulf eds 2007: *Cultural Interaction between East and West. Archaeology, Artefacts and Human Contacts in Northern Europe*, Stockholm University, Stockholm
- Hansson, Pär ed. 1997: *The Rural Viking in Russia and Sweden, Conference 19–20 October 1996 in the Manor of Karlslund, Örebrö*, Örebro kommuns bildningsförvaltning, Örebro
- Helle, Knut 1984: *Bra Böckers världshistoria, Band 5 Nomadfolk och högkulturer 1000–1300*, övers. Ingrid & Tryggve Emond, red. Knut Helle, Jarle Simensen, Sven Tägil & Kåre Tønnesson, Bra Böcker, Höganäs
- Larsson, Mats G. 2011: *Vikingar i österled*, Atlantis, Stockholm

- Lind, John 1992: 'De russiske ægteskaber. Dynasti- og alliancepolitik i 1130'ernes danske borgerkrig', (Dansk) *Historisk tidsskrift* 2/1992
Nestorskrönikan, översatt av Gabriella Oxenstierna, Symposion, Stockholm 1998
- Perrie, Maureen ed. 2006: *The Cambridge History of Russia; Vol. 1 From Early Rus to 1689*, Cambridge University Press, Cambridge
- Roesdahl, Else 1998: *The Vikings*, translated by S. M. Margeson & Kirsten Williams, 2. ed., Penguin, London
- Sawyer, Peter ed. 1997: *The Oxford Illustrated History of the Vikings*, Oxford University Press, Oxford & New York
- Sjöstrand, Per Olof 2012: 'Frögerståget', *Historisk tidskrift för Finland* 2/2012
- Vernadsky, George 1948: *A History of Russia, 2. Kievan Russia*, Yale University Press, New Haven
- Winroth, Anders 2014: *The Age of the Vikings*, Princeton University Press, Princeton

■ Nya perspektiv på migrationen från väst. Svenska medborgares etniska gränsdragningsprocesser i Helsingfors

Östen Wahlbeck: *Inflyttad från Sverige.*
En studie av rikssvenska erfarenheter i Helsingfors.
Gidlunds förlag, Hedemora 2015

Det finns en långsamt stigande trend bland svenska medborgare utan tidigare finländsk anknytning att flytta till Finland, särskilt till Helsingfors. Östen Wahlbeck har analyserat de här svenskarnas erfarenheter av olika former av etniska och sociala gränsdragningar i den nya hemstaden, särskilt gällande språkfrågan. Forskningens fokus är värdefullt och välkommet redan av den orsaken att det finns förvånansvärt få gedigna samhällsvetenskapliga analyser av den samtida migrationen mellan Sverige och Finland.

Wahlbecks expertis inom forskningsfältet för etniska relationer och transnationalism blir central för boken. Han tar avstånd från metodologisk nationalism med nationalstaten som analytisk enhet och utgår från att olika ekonomiska, politiska och socio-kulturella aktiviteter ger upphov till dynamiska transnationella sociala fält eller rum. Hos vissa grupper av migranter, så som hos svenska medborgare i Finland, utvecklas sedan relativt permanenta transnationella gemenskaper präglade av människors, varors, pengars, symbolers och idéers fortsatta mobilitet.

Wahlbeck har i samarbete med Sabina Fortelius och Katarina Iskala intervjuat 30 svenska medborgare som bott i Helsingfors

mellan ett och 25 år. Ingen av dem har någon tidigare koppling till Finland. Studien gäller alltså inte återvändare – finländare som tidigare flyttat till Sverige och nu kommit tillbaka, eller deras barn. Det är förvånande att det saknas en systematisk översikt av migrationen från Sverige till Finland. Bland annat inflyttningen under 1800-talet och 1900-talet är i det stora hela outforskad, konstaterar Wahlbeck som fått söka sig till spridda källor för att få en bild av inflyttningen både tidigare och i dagsläget. De samtida inflyttarna från Sverige visar sig – föga förvånande – ha en bakgrund som resursstarka och ofta högutbildade, internationellt orienterade, migranter.

Många västeuropéer flyttar till Finland på grund av en finländsk partner och när det gäller svenskar är det ofta en svensk man och en finländsk kvinna. Wahlbeck söker förklaringar till den skeva könsfördelningen i historiska, delvis stereotyp framställda, socioekonomiska asymmetrier mellan Sverige och Finland, men konstaterar att asymmetrier i social status är mångdimensionella och svårtolkade. De blandade familjerna är väldigt heterogena. Det är dock entydigt och ganska intressant att nästan inga svenska medborgare flyttar till Finland utan koppling till en specifik arbetsgivare eller en finländsk partner. Många svenska medborgare är födda i ett annat land än Sverige. Vi får inte veta hur det är med de svenskar som flyttar till Finland men de som intervjuas är ”svensktalande”.

Redogörelsen för migrationsmönstren och de transnationella aktiviteterna är viktiga också för att förstå vilken typ av anknytning till det finländska samhället dessa nyinflyttade är intresserade av och erbjuds. Wahlbeck söker i intervjuaren efter konkreta aktiviteter och situationer som aktiverar den etniska/språkliga/nationella svenska identiteten, men hittar föga. Han diskuterar den här positionen utgående från Bourdieus habitusbegrepp och konstaterar att den majoritetshabitus som de inflyttade svenskarna vuxit upp med kanske är en orsak till att de är obekväma med att överhuvudtaget diskutera nationella identiteter och språkfrågan i Finland. De rum som blir centrala i deras berättelser är i stället olika lokala, regionala och internationella sådana, både i Sverige, i Finland och globalt. Många har bott i andra länder innan de flyttade till Helsingfors och tar avstånd från vad de upplever som

en ganska trång finlandssvenskhet och en avsaknad av kulturell pluralism. Det är alltid lätt att önska sig mera. Men det hade varit intressant med ett perspektiv på inflyttade svenskars erfarenheter av etniska och sociala gränsdragningar i en kontrasterande, mera tvåspråkig miljö, till exempel i Vasa. Nu blir avsaknaden av kunskaper i finska ändå den stora markören för brist på delaktighet.

Trots att svenska medborgare inflyttade till Helsingfors inte omedelbart ter sig som ett särskilt ”sexigt” forskningsobjekt, utgör de tvärtom ett spännande fall för att studera sociala gränsdragningar eftersom de aktiverar så många former av kategoriseringar och skiljelinjer. Det här kommer också fint fram i intervjuerna. Boken utgår från en noggrann och detaljrik genomgång av litteratur om etnisk gränsdragning, transnationalism och diaspora. Det är lätt att se värdet av att koppla den cirkulära migrationen mellan Sverige och Finland till en sådan referensram. Man kan ändå skönja en liten obalans i att etniska och nationella gränsdragningar får allt teoretiskt utrymme på bekostnad av mera mångfacetterade perspektiv på sociala gränsdragningsprocesser. Som Wahlbeck själv konstaterar utgör de svenska medborgarna bosatta i Finland en alltmer heterogen grupp som själva i första hand vill se sig som individer, som inte mobiliserar sig enligt nationella skiljelinjer och som knappast verkar ”utgöra en enhetlig grupp i något relevant sociologiskt avseende” (s. 62).

Boken kan rekommenderas av flera orsaker. Publikationer om svenskan i Finland har ofta varit rapportbaserade snarare än starkt forskningsdrivna. Det gäller faktiskt också diskussionen om finlandssvenskarna i Finland, med undantag av mera demografiskt driven hälsoforskning och forskning om politiska val. Bakgrundsmaterialet – den historiska och statistiska översikten av migrationen från Sverige till Finland – är därför värdefull. Framför allt erbjuder den välskrivna boken redskap för att migrationssociologiskt begreppsliggöra inflyttningen av svenska medborgare till Helsingfors.

Camilla Nordberg

■ Fängslande vetenskapshistoria

Susanne Holmlund: *De svenska Nobelpristagarna i fysik och kemi. Åtta porträtt*. Santérus Förlag, Stockholm 2015

Susanne Holmlunds bok om svenska nobelpristagare i fysik och kemi berättar inte endast om åtta exceptionella personligheter utan ger också en bild av hur Sverige förändrats från senare hälften av 1800-talet till början av 2000-talet. Samtidigt behandlas de naturvetenskapliga frågeställningar som utgör bakgrund till och drivkraft för nobelpristagarnas forskning. Bakgrundsskildringarna är väl avvägda och väcker läsarens lust att veta mer om hur Sverige har utvecklats under de senaste hundra åren och om hur den världsbild som fysiken och kemin skapar har förändrats under samma tid.

Holmlund berättar om hur Svante Arrhenius doktorsavhandling från 1884 hamnade mellan disciplinerna. Avhandlingen beskriver hur salter löses i vatten och bildar positiva och negativa joner som leder elektricitet. Den ansågs varken kunna betraktas som fysik eller som kemi och den fick ett så lågt betyg att Arrhenius hade svårt att få anställning vid ett svenskt universitet. Arrhenius var länge mer uppskattad internationellt än i Sverige, men fick slutligen en tjänst vid Stockholms högskola. När han tilldelades Nobelpriset i kemi 1903 var det ändå för den teori han framställde i sin doktorsavhandling.

Arrhenius betraktade sig främst som fysiker och var en intensiv debattör och folkbildare. Han ville framställa den naturvetenskapliga världsbilden och frågeställningarna kring den på ett sätt som var begripligt för alla. Idag är han kanske mest känd för att vara den förste som beskrev hur atmosfärens koldioxid kan påverka klimatet. Han lanserade begreppet växthuseffekt, men uppfattade inte växthuseffekten som ett hot utan sökte i den en förklaring till istidernas uppkomst.

Gustaf Dalén, skaparen av obemannade fyror, fick Nobelpriset i fysik 1912. Samma år miste han synen vid en gasexplosion. Berättelsen om den brytningstid Dalén levde i och om hans uppfinningsrikedom är fascinerande. Att inse vad som krävs för att en fyr

skall brinna, blinka och vara försedd med tillräckligt med gas för att fungera utan tillsyn en längre tid är lärorikt. Dalén var ingenjör utanför universitetsvärlden och kapitlet om honom ger en inblick i svensk industri under 1900-talets första årtionden.

Under denna tid genomgick fysiken en revolution. Röntgenstrålarna och radioaktiviteten upptäcktes och kvantfysiken och relativitetsteorin formulerades. Atomernas existens fastslogs och det visade sig att de bestod av en massiv, positivt laddad kärna omgiven av ett moln av negativt laddade elektroner. Elektronerna rör sig i skal, som har bestämda energinivåer specifika för varje enskilt grundämne. Det är här som Manne Siegbahn finner sin nisch. Han använder röntgenstrålar för att studera atomernas struktur och han bygger mätinstrument med tillräckligt stor upplösning att kunna bestämma de olika elektronbanornas energi. Siegbahn får Nobelpriset i fysik 1924 (utdelat 1925).

Då neutronen upptäckts av James Chadwick 1932 och visar sig vara en av byggstenarna i atomkärnan skiftar fokus från atomfysiken, som studerar atomernas elektronbanor, till kärnfysiken. Detta kräver mer energi och större apparatur, cyklotroner, där elektroner eller protoner accelereras till höga hastigheter i varierande magnetfält. Ett institut för kärnforskning, Nobelinstitutet, byggs i Frescati i Stockholm 1937 och Siegbahn utses att leda det.

Mannes Siegbahns son Kai väljer också att studera fysik. Han börjar som kärnfysiker men övergår senare till att studera elektronbanorna i molekyler. Han har liksom sin far förmågan att konstruera högklassiga mätinstrument och följer filosofin att ju mer detaljerat man kan observera desto fler frågor dyker upp och desto större möjlighet ges att besvara dessa. Kai Siegbahn får Nobelpriset i fysik 1981 för sitt arbete om elektronspektroskopi.

Om Arrhenius hade svårt att få sin doktorsavhandling accepterad så gäller detta inte Sveriges andre Nobelpristagare i kemi Theodor Svedberg. Han avklarar snabbt sina studier och börjar forska i kolloidkemi d.v.s. lösningar som innehåller partiklar så små att de inte sedimenterar utan hålls svävande av kollisionerna med de omgivande vatten- eller lösningsmolekylerna. Partiklarna kan ses om de belyses från sidan, så som dammkorn i en solstråle. Svedbergs avhandling får högsta betyg och 1912 inrättas en personlig professur för honom i fysikalisk kemi i Uppsala. År 1926 får han

Nobelpriset för sitt arbete inom kolloidkemin. Kemikommittén är emellertid inte enig, vilket grumlar hans glädje.

Svedberg har dock ännu inte lämnat sitt viktigaste bidrag till forskningen. Partiklarna i en kolloid är för lätta för att sedimentera men med centrifugalkraften genererad av en snabbt roterande centrifug kunde det vara möjligt att partiklarna ansamlas närmare botten av provet. Svedberg planerar och låter bygga ultracentrifugen, vars snabba rotation tvingar kolloidpartiklarna att sedimentera. Genom att placera organiska kolloider, som blod, i ultracentrifugen finner han att t.ex. alla hemoglobinpartiklar har samma sedimentationshastighet vilket innebär att partiklarna är identiska. Detta betyder att man kan sortera och bestämma massan av många av de föreningar, ofta proteiner, som finns i organiska lösningar.

Svedbergs student Arne Tiselius arbetar också med kolloider men väljer en annan angreppsmetod. Kolloider leder inte elektricitet på samma sätt som de jonlösningar som Arrhenius studerade, men de kan vara svagt laddade och därmed påverkas av elektriska fält. Tiselius är en representant för den svenska traditionen att konstruera högupplösande mätinstrument, och han skapar elektroforesmetoden. Med den lyckas han under en analys av blod från hästar att separera fyra olika proteiner, albumin och alfa-, beta- och gammaglobulin, eftersom dessa rör sig med olika hastigheter i det elektriska fältet. Vidarutvecklingen av detta arbete leder till att det inrättas en ny professur i biokemi för honom i Uppsala 1938 och 1948 belönas Arne Tiselius med Nobelpriset i kemi.

Både ultracentrifugen och elektrofores är idag standardverktyg inom kemin och medicinen. Instrumenten ser anspråkslösa ut på de bilder som finns i boken, men vägen till att konstruera speciellt ultracentrifugen var inte problemfri. Flera rotorhaverier inträffade innan modellerna fungerade som de skulle.

Sveriges fjärde nobelpristagare i kemi, Hans von Euler-Chelpin, föddes i Bayern 1873 och kom på 1890-talet till Stockholm för att arbeta med Arrhenius. von Eulers huvudsakliga forskningsområde blir organisk kemi, hur organiska substanser byggs upp och bryts ned i levande organismer, och 1906 blir han professor i allmän och organisk kemi vid Stockholms högskola. Speciellt studerar han enzymer, kroppens katalysatorer, och senare också vitaminer. För dessa studier får han Nobelpriset i kemi 1929.

Hannes Alfvén var liksom Kai Siegbahn en student till Manne Siegbahn och hade samma förmåga att konstruera mätinstrument. Han vände sig emellertid mot storskaliga fenomen. Alfvén intresserade sig för astronomi och för norrsken och vidareutvecklade en teori av Birkeland som hävdade att det var laddade partiklar från solen som styrdes av jordens magnetfält mot polerna och där reagerade med jordens atmosfär. Detta stred mot den rådande uppfattningen om hur norrsken uppkommer, vilket ledde till svårigheter med publikationen. Det skulle inte bli första gången för Alfvén, men det visade sig senare att han ofta haft rätt. Alfvéns huvudsakliga forskningsfält var plasmafysiken, materiens fjärde tillstånd där atomkärnor och elektroner är separerade och plasman är ledande. Det är förhållanden som råder i jordatmosfärens övre lager, i solen och ute i världsrymden. Alfvéns forskning inom plasmafysiken gav honom Nobelpriset i fysik 1970.

Alfvén hade många intressen, bl.a. var han motståndare till den gängse big-bang-teorin om universums uppkomst och formulerade tillsammans med Oskar Klein en alternativ teori. Alfvén var också motståndare till kärnkraft och engagerade sig i den svenska kärnkraftsdebatten på 1970-talet, något som gjorde att han tillfälligt lämnade Sverige för att arbeta i USA.

I Holmlunds bok framställs Nobelarbetena samt pristagarnas övriga forskningsprojekt och deras relation till den då aktuella forskningsfronten på ett medryckande sätt. Där framkommer också den prestigeeffekt ett Nobelpris medför, kanske speciellt i ett litet land, och den tyngd det ger pristagarnas åsikter gällande frågor om forskningspolitik och prioriteringar då projekten blir allt större och kostsammare. Även för den större allmänheten blev Nobelpristagarna berömdheter och intervjuades i veckopressen. Flera av pristagarna publicerade också populärvetenskapliga böcker.

Vad som förenar dessa pristagare är en stor arbetskapacitet och djupt ett engagemang i vad de gör. Tre av dem avled bara några år efter uppnådd pensionsålder medan de övriga fem forskade vidare tills de var långt över 80 år. Susanne Holmlund ger en fängslande beskrivning av pristagarnas olika bakgrunder och levnadsöden. Den livfulla skildringen av deras privata liv och familjekrets bidrar till att göra boken intressant för en större läsekrets.

Bert Rudels

■ Med marginaliserade yrkeskvinnor i fokus

Kirsi Vainio-Korhonen: *De frimodiga. Barnmorskor, födande och kroppslighet på 1700-talet*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2016

Barnmorskornas historia är sedan tidigare utforskad. Då ofta i förhållande till läkarnas ställning. Det är ett ämne som är långt ifrån fullständigt kartlagt och som potentiellt har många historier att berätta och nya perspektiv att uppmärksamma. Ur ett globalt historieperspektiv särskiljer sig de nordiska barnmorskorna från andra barnmorskor genom att tidigt vara organiserade i ett eget skrå och utrustade med en reglerad utbildning. I andra delar av Europa och världen var det vanligare med utbildade hjälpkvinnor som genom egen praktisk erfarenhet hjälpt andra medsystrar genom förlossning. Denna historia skiljer sig mycket från den Nordiska och visar på vikten av att lyfta fram den nordiska barnmorskans historia.

I *De frimodiga* har Kirsi Vainio-Korhonen satt barnmorskorna i förgrunden och gör dessa kvinnor till exempel på hur yrkesarbetande- och utbildade kvinnor i Finland verkade. Hon gör det genom att utgå från den gruppen finländska kvinnor som från 1600-talet fram till 1809 utbildades till barnmorskor vid Mediciner kollegium i Stockholm. Syftet är att lyfta fram de finländska barnmorskornas historia. Frågeställningarna kretsar kring frågor om barnmorskornas livsvillkor, kvinnor och mäns upplevelse av förlossning och syn på sex mellan kvinnor och män.

Det är ett stort och varierande källmaterial som Vainio-Korhonen har gått igenom för att inte bara återfinna barnmorskornas historia utan även för att med tydliga och talande exempel belysa kontexten. Materialet utgörs av kyrkoböcker, dagböcker, bouppteckningar, domstolsprotokoll och medicinska texter. Bara det faktum att det sist i boken finns en i det närmsta fullständig förteckning över i Finland verksamma barnmorskor mellan 1600-talet och 1800-talet gör det här till en läsvärd text som kommer att vara till stor hjälp för framtida studier i ämnet.

Studien tar ett intressant och lyckat helhetsperspektiv på barnmorskornas liv och verksamhet. Här beskrivs den fysiska

vägen över Bottenviken till Stockholm för att kunna ta sig till utbildningen och de grundläggande kraven på läsförståelse som krävdes för att klara av den medicinska utbildning, så väl som den vidare praktiken som barnmorskor i Finland verkade under. Genom att lyfta upp en sådan fråga som vikten av läskunnighet ringas den akademiska delen av yrket in. En aspekt som ibland glöms bort eller kanske ignoreras. Barnmorskeyrket sorteras här tillsammans med medicinare och kirurger, alla kategorier som reglerades av staten.

Det är ett kvinnodominerat ämne som avhandlas, men med välbehövliga inslag av genusmedvetenhet. Kvinnor och män verkade och levde sida vid sida, under olika omständigheter och med olika rättigheter genom historiens gång. Det är ingen könsseparatistisk historia som avhandlas även om barnmorskornas yrke och värv länge varit starkt förknippat med kvinnor. Vainio-Korhonen visar på förekomsten av män i förlossningsrummet vilket bryter mot vår sentida föreställning om knivskarpa könsgränser. Genom att gå tillbaka till källorna på klassiskt historikermanér synliggörs slentrianmässiga anakronismer.

Att vara verksam som barnmorska, eller läkare för den delen, innebar under den undersökta perioden eventuell medverkan i rättegångar. Kopplingen mellan juridik och medicin görs ytterst sällan inom tidigare historieskrivning rörande barnmorskor. Den här kopplingen visar inte bara på vidden av efterfrågan på barnmorskor utan även på den plats som uppläts åt dessa kvinnor i den juridiska processen, en röst som var ytterst få kvinnor förbehållen. På så sätt lyckas Vainio-Korhonen fånga medicinskt utbildade yrkesarbetande kvinnors situation genom hela upplysningen. För att lyckas med en sådan föresats krävs att ett helhetsperspektiv ges på samhälle och individ, vilket studien gör.

Studien tar ett imponerande helhetsgrepp på kvinnors möjlighet och verklighet som barnmorskor. Tyvärr är det först i det avslutande kapitlet "Kvinnorna i historien" som studiens egentliga syfte lyfts fram. Vid en första genomgång av boken stack kapitlet ut, det verkade inte riktigt passa in. Men efter att ha läst kapitlet, och sedan läst studien från början, klarnar syftet och relevansen med studien. Det stora fokus som Vainio-Korhonen lagt vid att kartlägga de studerade barnmorskornas liv och leverne visar sig här

vara del av en kritik av den tidiga historieskrivningen om barnmorskor och av ett anakronistiskt sätt att analysera den tidigmoderna tiden som Vainio-Korhonen tycker sig se. Det är i det sista kapitlet som hela boken lyfter, och samtidigt höjer ribban för historieskrivningen om de tidigmoderna barnmorskorna.

Utifrån det sista kapitlet framgår det att syftet med studien har varit att problematisera kvinnors ställning och status i ett tidigmodernt samhälle. Men frågeställningarna borgar även för en medicinhistorisk genomgång, vilket jag i stora delar saknar. Medicin utövas både teoretisk, via kunskapsutveckling, och praktiskt, via det vardagliga arbetet inom skräet. Med ett så stort fokus på barnmorskornas kontext hamnar medicinhistorien i bakgrunden. Visst finns den där, men Vainio-Korhonen låter inte barnmorskornas medicinhistoriska gärningar stå i centrum. Vilken utveckling drev de själva inom yrket? Tog de intryck av nya rön? Spred de egna upptäckter till andra kollegor? Det här är något som hade kunnat avhjälpas med en avslutande analys i de enskilda kapitlen istället för som nu i slutet av boken.

De frimodiga är en lättläst text med flyt som hade tjänat på mer analys. Läsaren lämnas med ny kunskap och en önskan av att få veta ännu mer. Det är dock inte fakta, eller källor, som saknas, utan just analys som kan lyfta fram de utmärkande kopplingarna mellan kapitlen som driver studien framåt. För framtida forskare och en allmänhet intresserad i ämnet är det här en utmärkt ingång till barnmorskornas tidigmoderna historia som kan bana väg för otaliga studier.

Olivia Ekman

■ Strövtåg i samtidslitteraturens terräng

Kjersén Edman, Lena: *Kamp och kärlek. Sara Stridsberg, Chimamanda Ngozi Adichie och fler favoriter från 2000-talet*. BTJ-förlag, Lund 2016

Läsfrämjaren och litteraturvetaren Lena Kjersén Edmans bok *Kamp och kärlek. Sara Stridsberg, Chimamanda Ngozi Adichie och fler favoriter från 2000-talet* har ett kongenialt omslag. Bildväven "Visual friends" av Berit Sahlström från 2014, som pryder omslaget, är en pendang till Hanna Paulis målning "Vännerna" från början av förra seklet på temat litterär salong, där Ellen Key avbildas läsande för en blandad skara kvinnor och män. I Sahlströms variant av bilden sammanförs kvinnliga tänkare och författare som Butler och de Beauvoir, Lagerlöf och Lugn. Just att de sitter tillsammans i en salong är avgörande eftersom en litterär salong är uttryckligen vad Kjersén Edman med sin bok bjuder in till.

Boken tar avstamp i några uttalanden om läsning. "Lägg ett halvår på att BARA läsa kvinnliga författare!" är Jeanette Wintersons bud på hur grabbiga unga män kan förändra sin syn på omvärlden. Ett annat avstamp är Ebba Witt-Brattströms uttalande i samma anda om att det behövs "helbildning" och "bitextualitet", nämligen att det är viktigt att läsa skönlitteratur skriven av kvinnor och män omlott. Uppmaningen att ägna en sammanhängande tid åt medvetet utstakad läsning av kvinnors texter antar Kjersén Edman i sin bok där hon i kort format presenterar personligt inkännande inringningar av några utvalda författarskap. Lättillgänglighet är ledordet och målet att inspirera och ge lästips till en bred litteraturintresserad allmänhet.

Att samåka med Kjersén Edman är att ge sig ut i en frodig terräng med en kunnig guide som ritar en karta över samtidslitteraturens topografi. Upptakten är en associativ tankekarta där Kjersén Edman anger koordinaterna. Sedan inleds en kavalkad av kvinnliga författarskap från Adichie, Alakoski, Aleksijevitj, Alsterdal till Andersson. Och det är bara början av alfabetet. Det är som att bläddra i en högst personlig läsdagbok där fylliga miniatyrporträtt skissas som verbal kroki över en författargärning. Nu

råkar min litterära smak långt sammanfalla med Kjersén Edmans, vilket gör att det för min del är mindre av aha-upplevelser och fynd och mer av igenkännande nickningar och återbesök. Ändå upplever jag henne som en utmärkt guide med öppet sinne för samtidslitteratur som kräver nya sätt att läsa. Om Monika Fagerholms stil heter det så här: ”Hur ska samlingsverket *Glitterscenen* – denna myt, denna sorgesång, denna thriller om mord och självmord och sorg, detta språkäventyr – bäst läsas? Jag tror: inte så intellektuellt. Jag tror istället så här: gnolande, kvidande, leende.”

Mervärdet med en sammanställning som denna är inringandet och kommenterandet. Utan några som helst litteraturhistoriska anspråk vill Kjersén Edman samtala om skönlitteratur. Och det gör hon så väl. Hon är välorienterad i den senmoderna arbetarlitteraturens nya sätt att berätta, i samtidsromaner, i förhållandelitteratur och gurlesker. Tidigare har hon gett ut motsvarande inspirationsböcker som *52 kvinnliga författare. Från 1700-tal till 2000-tal* (2007) och *Böcker som samtalar* (2011). Texterna i *Kamp och kärlek* är alfabetiskt ordnade från Adichie till Thúy med ett appendix med uppdateringar av författarskap som berörts i tidigare böcker. Boken är en användbar impulsgivare, den är skriven med stark känsla och lust till litteraturen. Greppet att låta det personliga blomma är lyckat och framställningen får färg av kuriosa som att Sofi Oksanen är framgångsrik även som företagare och säljer en möbelserie i sitt namn – förstås i färgerna svart, blått, rosa och lila.

Kjersén Edman, som även skrivit förtjänstfulla och lättillgängliga översikter av barn- och ungdomslitteratur, undviker ändå att ta in crossover material här och adresserar inte den rådande tendensen att ungdomsromaner i allt högre grad läses av vuxna. Det kunde hon med sin orientering inom det området gärna ha fått göra. Det gäller nämligen inte bara att vara bitextuell i sin läsning, det gäller också att kliva över konstlade generationsskrankor. De facto skrivs och läses mycket av samtidslitteraturen i ett gränsland, mellan genrer och generationsmålgrupper. Kanhända vågar nästa volym blanda in fler kategorier som ungdomsroman och grafisk roman i urvalet av läsvärda samtidsförfattarskap. En bilderbok av Sara Stridsberg har hon ju ändå smugit in i framställningen.

Mia Österlund

■ Mannerheim – Finlands trumfkort

Dag Sebastian Ahlander: *Gustaf Mannerheim*.
Historiska Media, Lund 2016

Varför skriver man en ny biografi om Mannerheim? Det har nämligen den rikssvenske diplomaten Dag Sebastian Ahlander gjort – *Gustaf Mannerheim*. Men varför? Ahlander svarar: ”Nya generationer träder fram som saknar den närhet som historien en gång gav oss. Att försöka överbrygga detta är det främsta skälet till denna bok.” Författaren är väl rustad för sitt uppdrag. Han har studerat i Åbo och Helsingfors, och han blev generalkonsul i Leningrad, där han med djup inlevelse agerade i dramaten kring Estlands befrielse. Finska viken är en av hans hemorter som diplomat. Hans framställning begränsas dock av att den endast i mindre utsträckning bygger på finskspråkiga källor.

Däremot har brevmaterialet i svenska arkiv varit av stor betydelse. Det gäller naturligtvis brev till den rikssvenska grenen av ätten Mannerheim och än mer Wallenberg-arkivets samling av brev till grevinnan Gertrud d’Arco, syster till finansmännen Jacob och Marcus Wallenberg. Mannerheim var alltid en förbehållsam och distanserad person – ett levande monument. I breven till grevinnan d’Arco träder en annan sida fram. Det var på den höga ålderdomen han blev förälskad i henne. Av yttre skäl och av hänsyn till sitt ansvar för Finland lät Mannerheim det inte gå längre än till tillfälliga kontakter, men breven blottar både en stor ensamhet och ett varmt hjärta. I ett brev skriver han: ”Nästan allt jag trodde omöjligt har skett. Det är som om en osynlig fé blandat sig i leken och med sitt trollspö väckt känslor jag för länge sedan trott döda.” Mannerheims äktenskap under den ryska tiden hade upplösts genom att hustrun övergav honom. Hon var en rysk generalsdotter, förmögen, impulsiv, slarvig och ansvarslös. Hon å sin sida upplevde Mannerheim som stel och kall. Brevet till grevinnan d’Arco fortsätter: ”Allt föreföll mig tomt och dystert och jag frågade mig vad meningen kunde vara med att man räddat mitt liv och att ödet tvungit mig att ställa mig ansikte mot ansikte med den dystra hatfulla verkligheten.” Orden kan syfta på den

läkarbehandling han fått under den sista, svåra presidenttiden 1946 samt den finska vänsterns brutala agitation mot honom. Den gick långt utöver den sovjetiska hållningen. Då var Gertrud d'Arcos vänskap en tröst. I ett brev till henne från 1950 skriver han: ”Trött vid livet som jag var, lärde jag mig uppskatta värdet av att icke mera vara ensam, att trots avståndet och andra förhållanden, som skilja oss, veta att det finns någonstans i världen ett hjärta som klappar och känner varmt för mig. Det finns någon som är min och på avstånd delar mitt livs med- och motgångar som vore vi tillsammans under samma tak. Jag känner mig lycklig vid tanken på att vara Din, och kanske än mera över att Du, min älskade är min!”

I breven till grevinnan d'Arco kommer vi Mannerheim mänskligt nära, också i det svärmod som kunde betraktas som pessimism, kyla och stelhet. I breven märks också det språkliga mästerskap som fick så stor betydelse i hans offentliga gärning. Hans utsökta behandling av det ryska språket väckte beundran och respekt även hos Estlands bödel, general Zjdanov, ordförande i den allierade kontrollkommissionen efter stilleståndet 1944. Med charm och auktoritet kunde Mannerheim använda franskan vid överläggningarna med de västallierade i Paris 1918. Mest känt är det språkliga mästerskapet i hans många dagorder till Finlands krigsmakt.

År 1918 hade den politiska ledningen i Helsingfors mot Mannerheims vilja anslutit Finland till Tyskland, som då var på väg att förlora första världskriget. 1944 var situationen likartad. Båda gångerna kallades Mannerheim in för att lösa en omöjlig uppgift. Han var Finlands sista trumfkort, skriver Dag Sebastian Ahlander. Som diplomat förstår han saken inifrån. Han skriver om Mannerheim: ”Det var i de små situationerna i de stora sammanhangen som han visade sin världsvana och sitt mästarskap. Härigenom lyckades han personligen i varje förhandlingssituation skapa en större jämlighet mellan det lilla Finland och stormakterna Tyskland och Sovjetunionen.”

Christian Braw

Medverkande

Lars Bergquist, diplomat, författare & forskare, fil. dr hc, bosatt i Åbo

Christian Braw, docent i systematik vid Åbo Akademi (christianbraw@gamil.com)

Olivia Ekman, FL i idéhistoria med inriktning mot medicinhistoria från Umeå universitet, frilansande (oliviaekman85@hotmail.com)

Anna Möller-Sibeliuss, FD, forskare och timplärare i litteraturvetenskap vid Åbo Akademi (anna.moller-sibeliuss@abo.fi)

Camilla Nordberg, akademiforskare vid Helsingfors universitet (camilla.nordberg@helsinki.fi)

Hannes Nykänen, docent i filosofi vid Åbo Akademi (hannes.nykanen@abo.fi)

Bert Rudels, oceanograf, professor emeritus vid Meteorologiska Institutet, Helsingfors (bert.rudels@fmi.fi)

Per Olof Sjöstrand, FM i historia, frilansforskare, Mariehamn (olle.sjostrand@aland.net)

Mia Österlund, docent, universitetslärare i litteraturvetenskap, Åbo Akademi (mosterlu@abo.fi)